

Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi

Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age

Patricija BRATINA

Izvleček

Prispevek prinaša nova spoznanja o poselitvi Komenskega Krasa v starejši železni dobi. Podrobneje so obravnavana tri v arheološki literaturi že znana najdišča, to so Tomaj, Štanjel in Zagrajec, kjer so bile v zadnjih desetletjih izvedene arheološke raziskave v povezavi z gradbenimi in kmetijskimi posegi na najdišču. Članek podaja preliminarne ugotovitve teh raziskav in izbor železnodobnega gradiva iz sočasnih gradišč na Komenskem Krasu: z Gradine pri Brestovici in z Debele griže pri Volčjem Gradu.

Ključne besede: JZ Slovenija; Kras; Tomaj; Štanjel; Zagrajec; bronasta doba; železna doba; obzidja; keramika

Abstract

The paper brings new insights into the settlement of the Komen Karst in the Early Iron Age. Three sites already known in the archaeological literature are discussed in more detail, namely Tomaj, Štanjel and Zagrajec, where archaeological research has been carried out in recent decades in connection with construction and agricultural interventions at the site. The paper presents preliminary findings of this research and a selection of Iron Age material from contemporaneous hillforts of the Komen Karst: from Gradina near Brestovica and from Debeli griža near Volčji Grad.

Keywords: SW Slovenia; Karst; Tomaj; Štanjel; Zagrajec; Bronze Age; Iron Age; ramparts; pottery

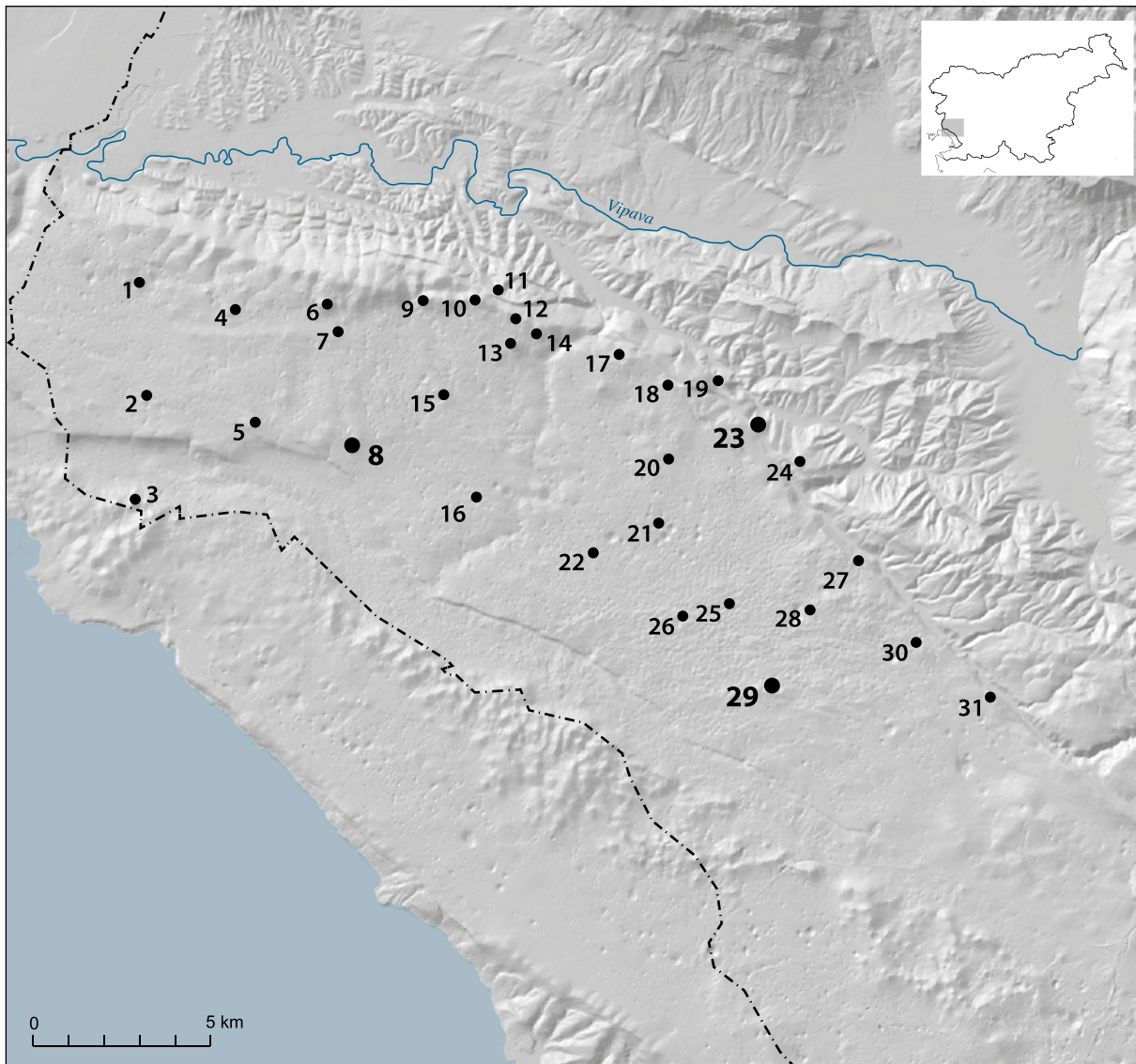
Kras je obsežna apneniška planota na severo-zahodnem delu dinarskega krasa,¹ ki se strmo dviguje nad sosednje, pretežno flišne pokrajine, postopnejši je prehod le na jugovzhodu v prav tako kraške pokrajine. Onstran državne meje se nadaljuje na italijansko stran, kjer se na jugu spusti do morja, proti zahodu pa v Furlansko nižino. V prispevku obravnavamo Komenski Kras, ki leži v severnem kraškem podolju in je največji ravnik na matičnem Krasu. Razteza se v smeri severozahod-jugovzhod, od Opatjega sela prek Kostanjevice na Krasu, Škrbine, Komna, Dutovelj in Tomaja vse do linije Sežana–Štorje na vzhodu (*sl. 1*). Na območju Komna je podolje najširše in zaradi obsežne debele plasti rdeče zemlje tudi najrodovitnejše.

Tomaj – Gradišče

Prazgodovinsko naselje stoji na podolgovatem platoju na vrhu hriba, ki se v osrednjem delu matičnega Krasa dviguje nad rodovitnim kraškim ravnikom, na nadmorski višini 380 m. Obširen vrhnji plato se imenuje Gradišče, vzhodni del hriba pa je po srednjeveški utrdbeni arhitekturi poimenovan Tabor (*sl. 2*). Najdišče je znano že od konca 19. stoletja, ko so ob rušenju srednjeveškega tabora, kapele sv. Pavla in dela prazgodovinskega obzidja naleteli na obilico prazgodovinskih, rimskih in srednjeveških najdb, pa tudi na skeletne grobove.² Tržaški raziskovalec Carlo Marchesetti je tomajsko

¹ Povzeto po Rejec Brancelj 1999, 234–245.

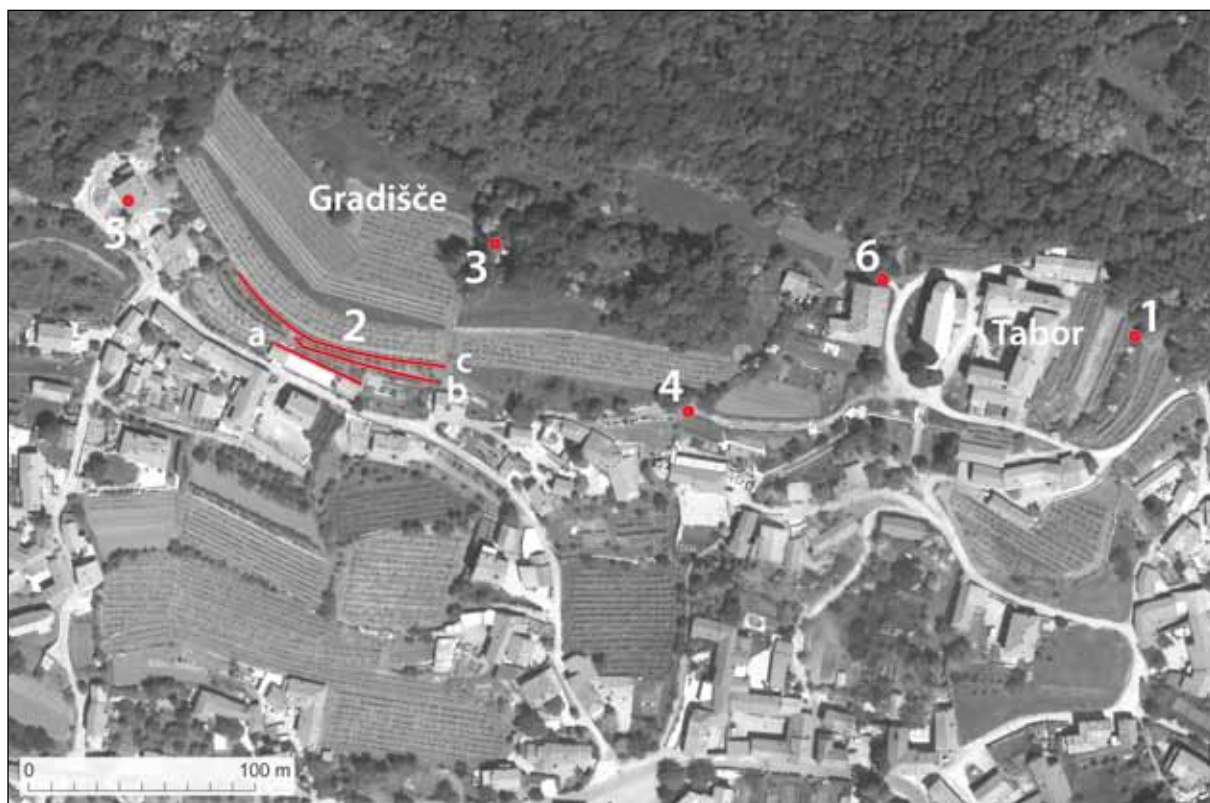
² Marchesetti 1903, 45; Moser 1906, 140–141; Slapšak 1974b, 192–193; id. 1974d, 230; ANSI 1975, 135.

Sl. 1: Najdišča iz pozne bronaste in starejše železne dobe na Komenskem Krasu. (Osнова: ©ARSO)

Fig. 1: Late Bronze and Early Iron Age sites in Komen Karst (SW Slovenia). (Base map: ©ARSO)

1 Lokvica – Pečinka (jama / cave)	16 Volčji Grad – Debela griža (gradišče / hillfort)
2 Sela na Krasu – Podgrac (gradišče / hillfort)	17 Branik – Rabotnica (kamnita gomila-stolp? / stone tumulus-tower?)
3 Brestovica pri Komnu – Gradina (gradišče / hillfort)	18 Lukovec pri Štanjelu – Škratljevica (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)
4 Kostanjevica – Grmača (gradišče / hillfort)	19 Štanjel – Ostri vrh (kamniti stolp / stone tower)
5 Vojščica – Tabor (gradišče / hillfort)	20 Tupelče – Ograda (grobišče / cemetery)
6 Temnica – Sv. Ambrož (gradišče / hillfort)	21 Kobjeglava – Gradina (gradišče / hillfort)
7 Lipa na Krasu – Cerkvence (naselbina? / settlement?)	22 Kosovelje – Gradina (gradišče / hillfort)
8 Zagrajec – Brith (gradišče / hillfort)	23 Štanjel – Gradišče (gradišče / hillfort)
9 Škrbina – Lipovnik (gradišče / hillfort)	24 Kobdilj – Gradišče (gradišče, kamnita gomila-stolp / hillfort, stone tumulus-tower)
10 Škrbina – Mali Voučnjak (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	25 Kopriva – Ajdovska vas (naselbina? / settlement?)
11 Pedrovo – Mali hrib (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	26 Skopo – Sv. Mihael (gradišče / hillfort)
12 Škrbina – Mihajli (gradišče / hillfort)	27 Avber – Ošče (gradišče / hillfort)
13 Škrbina – Sv. Martin (gradišče / hillfort)	28 Avber – Grad (gradišče / hillfort)
14 Pedrovo – Šumka (kamnita gomila-stolp / stone tumulus-tower)	29 Tomaj – Gradišče, Tabor (gradišče, depo / hillfort, hoard)
15 Sveto pri Komnu – Martinišče (gradišče, grobišče / hillfort, cemetery)	30 Kazlje – Vahta (gradišče / hillfort)
	31 Štorje – Sv. Mihael (gradišče / hillfort)

Sl. 2: Tomaj – Gradišče. Ortophoto posnetek z označenimi lokacijami raziskav v letih 1994 (1); 2005–2007 (2); 2006 (3); 2010 (4); 2014 (5); 2016 (6). (Osnova: ©ARSO)

Fig. 2: Tomaj – Gradišče. Ortophoto image with marked locations of investigations in 1994 (1); 2005–2007 (2); 2006 (3); 2010 (4); 2014 (5); 2016 (6). (Base map: ©ARSO)

gradišče zaradi obsega in strateške lege označil kot eno najpomembnejših gradišč na Krasu.³ Velik pomen tega najdišča, izhajajoč iz obsega naselbine, agrarnega zaledja, kontinuitete poselitve v rimski čas in t. i. satelitskih gradišč v bližini, so prepoznali tudi drugi raziskovalci.⁴ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica (ZVKD OE NG) je leta 1994 sondiral obzidje, v letih 2005, 2006 in 2007 pa spremljal strojne izkope ob urejanju teras, gradnji podpornih zidov in bazena na južnem pobočju (sl. 2: 1–2).⁵ Na osrednjem delu Gradišča so bili leta 2006 odkriti skromni sledovi iz mlajše železne dobe in odlomki rimskih amfor (sl. 2: 3).⁶ Izkope za novi podporni zid ob

dostopni poti na južnem pobočju griča je leta 2010 spremljal Matevž Lavrinc in na globini 160–180 cm zaznal vkop z zasutjem, pod njim dve plasti nasutja s prazgodovinsko lončenino ter na globini 213–251 cm intaktno prazgodovinsko plast (sl. 2: 4).⁷ Na zahodnem vznožju je ZVKD Center za preventivno arheologijo (CPA) v letu 2014 izvedel več testnih jarkov, ki so razkrili mlajše posege v zvezi z urejanjem teras za kmetijsko rabo (sl. 2: 5).⁸ V raziskavah CPA leta 2016 je bilo zahodno od cerkve sv. Petra in Pavla odkrito nasutje, s katerim naj bi bil utrjen rob gradišča iz starejše železne dobe ali pa je ostanek železnodobnega zidu

³ Marchesetti 1903, 45.

⁴ Slapšak 1995, 79 ss; Novaković 2001, 266, 274–275 (avtorja predpostavljata v Tomaju eno od osrednjih naselbin prazgodovinskih skupnosti na Krasu, poleg gradišč Martinišče na Svetem in Doberdob onstran meje, Novaković mednje prišteva še Štanjel s kobdiljskim Gradiščem.

⁵ Bratina 2001b, 135–136; ead. 2005, 614; Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285.

⁶ Bratina 2007, 223–224. Na lokaciji bazne postaje je bila odkrita skromna kulturna plast z odlomki mlajšeželeznodobne

lončenine in svitkov, del žrmelj in bronasta latenska fibula, v izkopih za električni vod pa še deli amfor.

⁷ Poročilo Lavrinc 2011, 7–8. Raziskave so bile izvedene na parc. št. 2024, k. o. Tomaj. V intaktni plasti so bili številni odlomki prazgodovinske lončenine, drobci hišnega ometa in živalske kosti.

⁸ Fabec, Vinazza 2018, 28, sl. 19. Raziskave so bile izvedene pred gradnjo stanovanjskega objekta na parc. št. 10214 in 1029, k. o. Tomaj. Izkazalo se je, da je bila ob pripravi teras na tem območju odstranjena vsa zemljina do skalne podlage.

(sl. 2: 6).⁹ Na osnovi tam najdenega keramičnega gradiva sta izkopalca začetek tomajskega gradišča opredelila v srednjo ali mlajšo bronasto dobo ter ugotovila povečan življenjski utrip naselja in gradbene dejavnosti v železni dobi.¹⁰ Z arheološko interpretacijo posnetkov zračnega laserskega skeniranja je bil prepoznan obrambni nasip tudi na južnem in zahodnem delu griča, medtem ko naj bi bil na vzhodnem in jugovzhodnem delu naselbine večidel uničen.¹¹ Od prazgodovinske naselbine je danes na terenu mogoče prepoznati le še ruševine obzidja na severni strani griča.¹² Z arheološkimi raziskavami na južnem in zahodnem pobočju je bilo ugotovljeno, da gre za ostanke teras in da je bil večji del južnega pobočja v uporabi že v starejši železni dobi.¹³

Zaradi dokumentiranja presekanega kamnitega nasipa je ZVKD OE NG v letu 1994 izvedel sondiranje na severovzhodni terasi (sl. 2: 1).¹⁴ To območje je bilo poškodovano z razširitvijo dostopne poti do bližnjega vinograda in novozgrajenih garaž na vrhu hriba. Izkopavanja so odkrila več faz gradnje in dogradnje obzidja v suhozidni tehniki iz neobdelanih lomljencev tomajskega apnenca.

1. *Prva faza obzidja – A* (sl. 3; 4): Na območju izkopa je bil na površini 4 × 2 m odkrit kamnit tlak, sestavljen iz skrbno položenih kamnov in z lepo poravnanim notranjim robom. Teče približno v smeri vzhod–zahod. Domnevno predstavlja ostanke temelja najstarejšega obzidja (A). V sredini izkopa ga je v prečni smeri sekal ozek zemljeni

⁹ Fabec, Vinazza 2018, 16–21, sl. 15. Ob arheološkem nadzoru izkopov za infrastrukturo na delu parcel št. 1434/6,7,9, k. o. Tomaj, je bilo odkrito nasutje iz kamnov, tudi večjih blokov, z odlomki lončenine, oglja in živalskih kosti iz starejše železne dobe.

¹⁰ Fabec, Vinazza 2018, 22, 27.

¹¹ Ib., 13, sl. 5. Na severnem pobočju je bil ugotovljen nasip, ki se navezuje na kulturne terase na severovzhodnem pobočju in na še danes viden severni nasip.

¹² Marchesetti 1903, 45; Slapšak 1974b, 193. Božidar Slapšak je predvideval obzidje okoli celotnega platoja in ga opisal kot 1 m visok zaraščen nasip z možnim vhodom na zahodnem delu, na severnem kot posutje pod terasastim robom platoja in na južnem kot poraščena terasa, na vzhodnem delu pa naj bi bilo uničeno.

¹³ Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285; poročilo Lavrinc 2011, 7–10; Bratina 2014c, 588–591; Fabec, Vinazza 2018, 12–13, 27–28. Kljub moderni rabi je možno, da se je obzidje ohranilo v posameznih segmentih na robu zgornjega platoja na zahodni, južni in vzhodni strani.

¹⁴ Izkopavanja so potekala na površini 40 m² na parcelni meji med št. 1442 in 1440, k. o. Tomaj.

pas – jarek? (sl. 4: puščici), morda ležišče za lesen tram, ki bi lahko bil konstrukcijski element zidu. Večji kamni in trdno nabito drobno kamenje so se nadaljevali v vzhodni rob izkopa, na zahodnem delu pa so bile tesno skupaj položene apnenčaste plošče.¹⁵ Nad kamni in med drobirjem ter tlakovci je bila zbita mastna ilovica, intenzivno rdeče barve v zahodnem delu, kjer so apnenčaste plošče prekrile z ruševino zidu druge faze. Na tem delu sta bila ugotovljena dva nivoja oziroma sloja kamnov prvega obzidja, pri čemer je bil spodnji boljše grajen. Verjetno gre za ostanek najstarejšega obzidja, ki so ga razgradili in kamne uporabili za gradnjo mlajšega (druge faze obzidja). Možno je, da je *in situ* ostal le najnižji sloj zidu (A), ki bi lahko služil kot tlak ob notranjem zidu (B) druge faze.¹⁶

2. *Druga faza obzidja – zidova B in D* (B, D, E; sl. 3; 4): Pred gradnjo drugega obzidja je bil rob terase utrjen z velikimi kamnitimi bloki (E), ki so na vzhodnem delu izkopa tvorili temelje za obzidje druge faze. Na notranji rob tako utrjene terase je bilo postavljeno notranje lice (zid B) obzidja druge faze, ohranjeno je v petih do šestih legah.¹⁷ Skrbno je bilo grajeno iz srednje velikih in posameznih večjih podolgovatih kamnov. Zunanje lice obzidja ni več ohranjeno, a lahko domnevamo, da je bilo postavljeno na zunanji rob utrjene terase (E). Prostor med licema obzidja druge faze so zapolnjevali večji in manjši kamni ter z zemljo pomešan drobir. Ker obzidje ni bilo najbolj stabilno, je bila v razmiku 1 m od notranjega lica (B) in vzporedno z njim postavljena še ena vrsta kamnov, ohranjena v treh do štirih legah (D). Ta vmesni oporni zid ni bil položen neposredno na s kamni utrjen rob terase (E), temveč nekoliko višje, na vmesno polnilo obzidja.¹⁸ Ker je šlo verjetno le za delno popravilo, je bila pozneje – v tretji fazi – zgrajena še ena opora obzidju (zid C).

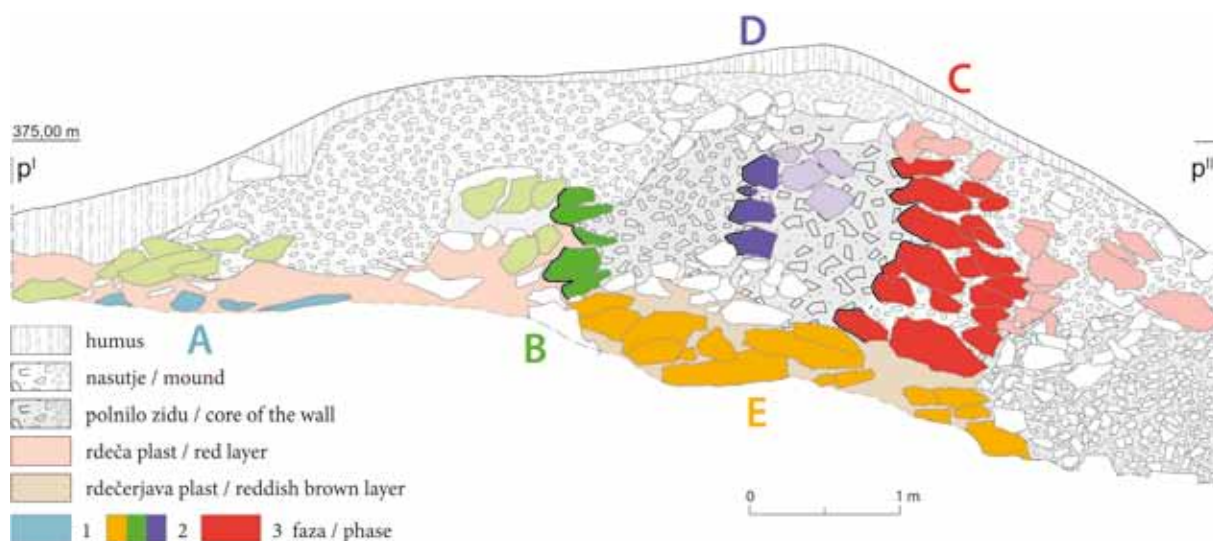
3. *Tretja faza obzidja – C* (sl. 3; 4): Zid C je bil v vzhodnem delu izkopa postavljena na utr-

¹⁵ Ta kamniti tlak je bil v prvih poročilih opredeljen kot pot oziroma utrditev ob obzidju (Bratina 2001b, 136; ead. 2005, 614).

¹⁶ Maselli Scotti 1979, 45, 55; Flego, Rupel 1993, 136. Tlaki ob obzidju so dokumentirani na tržaških gradiščih, npr. na Tabru pri Repentabru/Castelliere di Monrupino in Gradišču pri Katinari/Castelliere di Cattinara.

¹⁷ Med izkopavanji je bila ta vrsta kamnov, ki je tvorila notranje lice zidu druge faze, označena kot zid 2. Ohranjena je bila v dolžino 2,5 m in v višino 1 m.

¹⁸ Ker je bila pri raziskavah najprej odkrita ta fronta kamnov, je bila označena kot zid 1. Ohranjena je bila v dolžino 1,9 m in v višino 0,80 m.

Sl. 3: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. Faze gradnje obzidja 1–3 v prerezu (p^I - p^{II}); in pogled od zgoraj na tri faze gradnje obzidja in označeno linijo profila.

Fig. 3: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. Phases 1–3 of the wall constructions in the cross section (p^I - p^{II}); and view from above: three phases of the wall constructions with marked line of the cross section.

jeni zunanji rob terase (E).¹⁹ Da gre tudi v tem primeru za notranje lice obzidja, kažejo večji, enako usmerjeni podolgovati kamni. Glede na to, da ležijo spodnji kamni najmlajšega zidu (C) na robu temelja (E) starejšega obzidja, je možno, da

¹⁹ Med izkopavanjem je bil označen kot zid 3. Ohranjen je bil 3,5 m v dolžino in 1,2 m v višino.

pripadajo tretji, zadnji fazi obzidja, ki pa se je v sicer v celoti posulo po pobočju. Notranje lice (C) je ohraneno v šestih do sedmih legah in je bilo slabše grajeno. Da gre za mlajšo gradnjo, pričajo tudi številni odlomki keramike, zlasti kosi velikih pithosov, ki so bili najdeni med kamni polnila, zrušenega po pobočju. Polnilo je tvorila 1 m debela plast drobnega kamenja s številnimi odlomki

Sl. 4: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. A – spodnja lega kamnov obzidja 1. faze s prečno režo verjetno za leseno bruno (oranžni puščici); B – notranje lice zidu 2. faze; D – vmesni oporni zid 2. faze; E – utrjen rob terase. Pogled z juga.

Fig. 4: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. A – Stone foundation of the wall of Phase 1 with transverse slot probably for a wooden beam (orange arrows); B – inner front of the wall of Phase 2; D – intermediate retaining wall of Phase 2; E – reinforced edge of the terrace. View from the south.

velikih posod ter živalskih ostankov, prekrivala jo je ruševina zidu (sl. 3: ruševina C).

Zanimiv gradbeni element so kamniti zidovi, ohranjeni v dveh vrstah kamnov po pobočju (sl. 3: F). Postavljeni so bili prečno na obzidje in so se ohranili pri zidu druge faze pa tudi pod notranjim licem obzidja tretje faze. Ti prečni zidovi so služili za boljšo stabilnost obzidja in spominjajo na t. i. kasetno gradnjo obzidij.

Prva faza obzidja. Med kamni najstarejšega zidu (A) je bila v plasti temno rdeče do črne ilovice odkrita lončenina (t. 1: 3–6), ki uvršča najstarejše obzidje v 10. st., v obdobje *Bronzo finale* (poslej *BF*) ali na prehod 10. v 9. st. pr. n. št. oziroma v *Bronzo finale/Prima età del ferro (BF/Fe I)* (prim. tu Vinazza, sl. 2). Med njimi izstopata odlomka trakastega ročaja in lonca z ravnim ustjem, glajeno površino in rebrom na ostenju (t. 1: 3,5). Primerjave za lonec najdemo med gradivom iz mlajše bronaste dobe – *Bronzo recente (BR)* in prehoda v pozno bronasto dobo (*BR/BF*) na Krasu (na gradišču v Vojščici), v Vipavski dolini (v nižinski postojanki Log in na gradišču Stari grad nad Vipavo), Posočju (v Kovačevi jami pri Robiču in naselbini na Mostu na Soči) ter Furlaniji (v naselbinah Rividischia in Visco).²⁰ Trakasti ročaji pa so pogosti na ko-

menskih gradiščih, npr. v Štanjelu in Zagrajcu ter primerek na lokaciji Cerkvence pod sv. Ambrožem pri Temnici, datiran v pozno bronasto dobo.²¹ Med lomljenci sta bila najdena odlomka loncev z zadebeljenim in izvihanim ustjem, ki prehaja v lijakast vrat (t. 1: 4,6). Tako oblikovana ustja so znana v naseljih na Komenskem Krasu (Štanjel, Avber), v Vipavski dolini (Slokarji pri Lokavcu, Hrašče pri Podnanosu), Istri (Sermin), Tržaškem zalivu (Katinara/Cattinara, Devin/Duino, Jelarji – Kaštelir pri Koroščih/Castelliere di Monte Castellier deglie Elleri in na grobišču Sv. Barbara/Santa Barbara di Elleri), na Goriškem Krasu (Doberdob/Castellazzo di Doberdò) in v furlanskih naselbinah (Gradisca di Spilimbergo, Rividischia, Pozzuolo del Friuli, Variano), datiranih v *BF* do *BF/Fe I*, znana pa so tudi v osrednji in vzhodni Sloveniji.²² Za datiranje obzidja sta pomenljiva še skleda s komaj opaznim kaneliranim okrasom

ead. 2018, sl. 2; 4; Tasca, Putzolu, Vicenzutto 2014, sl. 35; Vinci 2018, sl. 3: 3,4.

²¹ Štanjel (t. 7: 7); Zagrajec (t. 10: 2); Bratina 2001a, 61.

²² Lonza 1981, t. 53: 7; Maselli Scotti 1981, t. 1: 20,21; Dular 1982, sl. 12: 8; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 17; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 15; Montagnari Kokelj 1996, t. IV: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 1: 3; 139: 942; Svetličič 1997, t. 27: 13; Mlinar 1999, t. 18: 11; Tasca 1999, t. 7: 14,15,21; Crismani 2005, t. 4: 32–37; Càssola Guida, Ballista 2007, t. III: 22; IV: 25–27; XII: 95; Zendron 2017, sl. 127: c,d;

²⁰ Svoljšak 1988–1989, t. 8: 1,3; Bressan 1988–1989, t. 4: 2,5; Tasca 1999, t. 7: 4; Bratina 2014b, sl. 36.6: 3,6;

na najširšem delu in odlomek glajenega lonca z odebeljenim, ostro navzven izvihanim ustjem (*t. 1: 1,2*), ki sta bila odkrita v rdečerjavi plasti pod nasutjem večjih kamnov oz. polnilom zidu (B) druge faze. Sklede s poševnimi kanelurami na ustju so pogoste v stopnji BF na gradiščih v Istri in Tržaškem zalivu ter v naselbinah v Furlaniji in Benečiji, pa tudi v vzhodni Sloveniji.²³ Po obliki in okrasu so tomajski sklede zelo blizu primerki iz naselbin na Serminu, v Devinu, Castions di Strada in Revidischia pa tudi z bolj oddaljenega grobišča Frattesina v Benečiji, kjer najdemo primerjave tudi za ustje prej omenjenega lonca.²⁴ Prevladuje mnenje, da so sklede z uvihanim ustjem, lonci s stožčastim vratom ter okras poševnega žlebljenja kazalniki vplivov kulture žarnih grobišč v fazi BF v severnem Jadranu.²⁵ Med temeljnimi ploščatimi kamni je bil najden odlomek ploščatega ingota,²⁶ močno obrabljen košček bronca je bil tudi v rdečerjavi plasti, na nivoju temeljnih kamnov zidu (B) druge faze, spominja pa na razlomljene bronaste odlomke iz naselbine na Mostu na Soči in depoja v Šempetru.²⁷ Ingoti in bronasti odlomki so pogoste najdbe v poznobronastodobnih in zgodnježeleznodobnih naselbinah zahodne in osrednje Slovenije.²⁸ Zaradi velike vsebnosti svinca prevladuje mnenje, da so bili uporabljeni kot predmonetarno menjalno sredstvo.²⁹

Druga faza obzidja. Nad ostanki najstarejšega zidu (A) in pod ruševino notranjega lica zidu (B) druge faze je bil v plasti izrazito rdeče mastne zemlje najden v ognju poškodovan manjši lonček z zadebeljenim izvihanim ustjem in drobnim rebrom (*t. 1: 7*).³⁰ Po obliki ustja in vratu spominja na svetolucijske situlaste posode iz stopnje Sv. Lucija Ib in Ic1.³¹ Sorodni, le nekoliko večji lonci so znani na Jelarih in Katinari iz plasti z začetka

železne dobe ter iz naselbin v Furlaniji (Gradisca pri Spilimbergu in Pozzuolo).³² V spodnjem delu vmesnega polnila med notranjim licem obzidja (zid B) in licem zida C so bili odkriti odlomki železnodobne lončenine iz peščene lončarske gline ter živalski ostanki. Oblika lonca z izrazito izvihanim zadebeljenim ustjem (*t. 1: 13,14*) se na grobišču in v naselbini na Mostu na Soči pojavi v stopnji Sv. Lucija Ib in traja še v Ic.³³ Različica jajčastih loncev brez poudarjenega vratu pa je priljubljena v 8. in tudi še v 7. st. v Tržaškem zalivu, Istri in na Goriškem Krasu.³⁴

Tretja faza obzidja. V zgornjem delu polnila med zidovoma druge in tretje faze je bil med drobirjem odkrit tudi odlomek shrabne posode (pithosa) z rebri (*t. 1: 12*). Večje število ustij in ostenj pithosov z nalepljenimi vodoravnimi rebri in s sledovi finega premaza ali barve (*t. 2: 1,2,9*) je bilo najdenih v polnilu ob severni strani najmlajšega zidu (C). Prevladujeta dva tipa shrabnih posod – eden z nizkim vratom in kratkim izvihanim ustjem, ki je kroglasto odebeljeno (*t. 2: 1*), drugi z izrazitim fasetiranjem na notranji strani ustja (*t. 2: 2*). Oba tipa sta značilna za svetolucijsko skupino v stopnjah Sv. Lucija Ic in Iia.³⁵ Tomajskim pithosom sorodni primerki so znani s komenskih gradiščih ter na Tabru pri Repentabru, Katinari, Sv. Katarini pri Jelšanah, v Nezakciji, Gradisci pri Spilimbergu ter v večjem številu tudi v grobovih na Mostu na Soči.³⁶ Primerjave za drugi tip pithosa najdemo na Katinari, Mostu na Soči, v Vidmu in Gradisci.³⁷ Poleg shrabnih posod so bile v polnilu tudi večje

Bratina 2018, sl. 5; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 10: 2–4; Štanjel (*t. 8: 16*); Avber (gradivo hrani ZVKDS OE NG).

²³ Sakara Sučević 2004, 60: tip 6.4; Crismani 2005, 134–135, t. 7: 63,64.

²⁴ Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 5,21; Svetličič 1997, t. 29: 7; Tascia 1999, t. V: 13,14; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 7: 2; 24: B1; 35: B2; 40: A2; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 3.

²⁵ Borgna et al. 2018, 101 ss, sl. 6.

²⁶ Zaradi teže je opredeljen kot ingot, vendar bi bila za potrditev nujna kemijska analiza.

²⁷ Furlani 1996, 86; Mlinar 2002, 40; Laharnar 2018, 221.

²⁸ Borgna et al. 2018, 109.

²⁹ Laharnar, Turk 2017, 89–93; Turk 2018, 403.

³⁰ Vzrok izrazito rdeče barve plasti in mastnosti zemlje bi lahko bil požar.

³¹ Teržan, Trampuž 1973, 421, 424, t. 3: 3; Dular 1982, sl. 7: 12.

³² Lonza 1981, t. 53: 15; Maselli Scotti 1981, t. 6: 20; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 135: 916; 140: 943; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 70: 729,731,732; Zendron 2017, sl. 130. Ustje lončka spominja tudi na skledo z Debele griže pri Volčjem Gradu: Vinazza 2012, sl. 9: 36.

³³ Teržan, Trampuž 1973, 421; Dular 1982, 93 ss, sl. 6: 6; 7: 10; Grahek 2018, 262, sl. 11: L12.

³⁴ Lonza 1977, t. 10: 1; Ruaro Loseri et al. 1977, Tav. 17: t.175,1; Maselli Scotti 1979, t. I: 3; ead. 1981, t. 6: 2–4; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 7; Sakara Sučević 2004, 69–71: 2.3d1; Cestnik 2009, 132, t. 2: 6: 5.

³⁵ Dular 1982, 93 ss, sl. 6: 2 (tip 2); Grahek 2018, 255–256, sl. 9: Pi a.

³⁶ Lonza 1972, sl. 8: 6; Guštin 1979, t. 7: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 18: A3; 141: E14; Mihovilić 2001, t. 114: 1; Maselli Scotti 2005, t. 2: 6; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 72: 754; Vinazza 2012, sl. 7: 1; Sv. Katarina pri Jelšanah (gradivo hrani ZVKDS OE NG).

³⁷ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 151: B3; 285: A10; Vitri et al 1991, sl. 9: 7; Maselli Scotti 2005, 156, t. 1: 7 (avtorica jih opredeljuje kot import v tržaškem prostoru); Càssola Guida, Ballista 2007, t. 42: 397.

posode iz bolj zrnate peščene lončarske gline (*t. 2: 3–8*), med katerimi prevladujejo lonci z ostro izvihanim ustjem in odebeljenim robom (*t. 2: 5–7*), ki so razširjeni na celotnem območju severnega Jadrana.³⁸ Ta tip je na Katinari opredeljen v čas od 7. do 5. st., medtem ko je bil v Štanjelu najden v drugi ruševinski plasti leta 2010 raziskanega kletnega prostora, datirani v 6. in 5. st.³⁹ Mlajša različica z nakazanim vratom, ki ima pogosto okrašen rob ustja, je najpogostejša železnodobna oblika na gradiščih Komenskega Krasa (*t. 2: 7; 10: 11,12; 11: 1–2,8,9*) in kaže na intenzivnejšo poselitev tega prostora ob koncu starejše in v začetku mlajše železne dobe (6.–5. st.). Najdbe z rahlo valovitimi rebri na ostenjih posod so poleg Tomaja (*t. 2: 8*) znane iz Štanjela, s Katinare, Jelarjev in Štramare/Stramare di Muggia,⁴⁰ medtem ko so po obliki podobni lonci z lijakasto izvihanim ustjem najdeni v grobovih svetolucijske skupine v stopnjah Ic–IIa.⁴¹

Odlomki lončenine, odkriti na nivoju temeljev obzidja in spodnjega dela vmesnega polnila med zidovima B in C, uvrščajo drugo fazo obzidja v začetek železne dobe, tj. na prehod iz 9. v 8. st., medtem ko lahko najdbe iz polnila za licem (zid C) povežemo z obnovo ali utrditvijo obzidja tretje faze v 6. ali 5. st.

Da je segalo železnodobno naselje vse do vzhodnega južnega pobočja, dokazujejo prazgodovinske plasti, odkrite ob spremljanju izkopov za gradnjo bazena in podpornih zidov pri kmetiji Škerlj v letih od 2005 do 2007 (*sl. 2: 2*).⁴² Tu je bilo dokumentiranje arheoloških ostalin mogoče le do globine gradbenega posega brez možnosti poglobljanja ali širjenja v pobočje.⁴³ Na zgornji terasi je bila pod zidom in

³⁸ Lonza 1977, t. 10: 15; Guštin 1979, t. 6: 2; Lonza 1981, t. 52: 1; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 3–4; Svetličič 1997, 115, t. 14: 20; Mlinar 1999, t. 17: 12; Matošević, Mihovilić 2004, t. 7: 13.

³⁹ Maselli Scotti 2005, 154, 156, t. 2: 2,3; Fabec, Vinazza 2014, 596–597, sl. 39.5: 2.

⁴⁰ Lonza 1981, t. 52: 15,16; Maselli Scotti 2005, 156, t. 3: 3 (avtorica uvršča ta ornament v 6. in 5. st.); Betic, Bernardini, Montagnari Kokelj 2007, t. I: 5; Štanjel (*t. 7: 6*).

⁴¹ Grahek 2018, 260, sl. 11: L 8.

⁴² Fabec 2006, 166–167; Bratina 2008, 285; poročilo Lavrinc 2011; Bratina 2014c, 588; ead. 2018, 176; Fabec, Vinazza 2018, 12–13. V letih 2005–2007 je pod okriljem ZVKD OE NG potekalo spremljanje strojnih izkopov in dokumentiranje profilov na parcelah 1021/1 in 1023, k. o. Tomaj.

⁴³ Z izjemo izkopa za bazen na nobenem drugem odseku nista bila dosežena geološka osnova niti dno kulturnih plasti.

Sl. 5: Tomaj – Gradišče, raziskave 2007. Jarek s suhim zidom v profilu vzdolž zgornje terase. Pogled z jugozahoda. Fig. 5: Tomaj – Gradišče, investigations 2007. Ditch with a drywall in cross section along the upper terrace. View from the south-west.

novodobnimi nasutji v dolžini celotnega profila (78,5 m) dokumentirana rdečerjava plast s prazgodovinskimi ostanki.⁴⁴ V tej plasti, ki je tvorila podlago prazgodovinski hodni površini, so bila območja s povečano koncentracijo lončenine, živalskih ostankov in oglja. Radiokarbonska datacija vzorca oglja iz te plasti kaže na čas 9. st. (*sl. 11: Beta-251073*).⁴⁵ V zahodnem delu profila je v to plast vkopan 0,9 m globok jarek, pri vrhu širok 1,5 m, pri dnu pa 0,4 m. Na 0,5 m debelo podlago iz drobirja v njem je bil prečno na pobočje postavljen 1 m širok suhi zid iz dveh leg kamnov, ohranjen v višino 0,5 m (*sl. 5*). Na eni strani jarka je bila ruševina zidu, na drugi pa 1,5 m visok zemljen nasip. V zasutju jarka so bili med gruščem odkriti od ognja poškodovani odlomki železnodobne lončenine in vretence (*t. 5: 2,5*) ter živalski ostanki in oglje. Z dna jarka vzeti vzorec oglja je radiokarbonsko datiran v 9. st. (*sl. 11: Beta-251074, Conventional age 2680±40 BP*). Na dnu je bil najden tudi masiven horizontalni ročaj (*t. 6: 1*) značilne oblike za začetek starejše železne dobe na območju severnega Jadrana.⁴⁶ Primerljivi ročaji so znani z gradišč na Krasu, v Tržaškem zalivu, v Istri in v vzhodni Furlaniji.⁴⁷

⁴⁴ Plast je ležala pod mlajšim nasutjem in je na zahodu dosegla do 0,7 m debeline, proti vzhodu se je tanjšala in na vzhodnem robu profila povsem izginila.

⁴⁵ Radiokarbonsko analizo vzorca oglja je opravil *Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory* v Miamiju. Datacija: Conventional age 2690 ± 40 BP.

⁴⁶ Cardarelli 1983, t. 22: 118 (avtor uvršča ta tip ročaja v *Fe I*).

⁴⁷ Guštin 1979, t. 11: 4,5; Moretti 1979, sl. 5: 1–3; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. IV: 4,5; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 10: 54,55; Svetličič 1997, t. 31: 10; Sakara Sučević 2004, sl. 619–622; Urem 2012, t. 4: 10.

Sl. 6: Tomaj – Gradišče, raziskave 2006. Del profila vzdolž srednje terase z ostanki kamnitega suhega zidu. Pogled z juga.
Fig. 6: Tomaj – Gradišče, investigations 2006. Part of the cross section along the middle terrace with the remains of a drywall. View from the south.

Vkop v prazgodovinsko plast je bil leta 2006 dokumentiran tudi na zahodnem delu sredinske terase (sl. 2: 2). Jarek je bil tu 4,5 m širok in 1,5 m globok ter zapolnjen z nametanimi večjimi kamni, med njimi so bili odlomki železnodobne keramike. Na tej 65 m dolgi terasi sta bili pod krušljivimi novodobnimi nasutji vidni dve prazgodovinski plasti skupne debeline 0,6–0,9 m.⁴⁸ Potekali sta od jarka na zahodnem delu pa vse do zidu na vzhodnem delu in sta del zasutja terase z naselbinskim gradivom v sekundarni legi. Suhi zid je bil odkrit približno 2 m pod površjem v plasti rjave ilovnate zemlje z drobcji oglja, živalskimi kostmi in odlomki lončenine (sl. 6). Grajen je bil vzporedno s pobočjem, z licem proti jugu, ohranjen pa je bil v eni legi kamnov v dolžini skoraj 2 m. Glede na njegovo lego na strmem pobočju bi lahko šlo za ostanek podpornega zidu. Od zidu pa vse do vzhodnega roba izkopa se je v dolžini 9 m vlekla do 1 m debela intaktna kulturna plast. V zgornjem delu te plasti je bila na širini 3 m opazna močna koncentracija oglja, živalskih ostankov ter lončenine, odvzeta vzorca oglja za radiokarbonsko datacijo pa kažeta na čas 10./9. st. (sl. 11: Beta-222228 in Beta-222229).⁴⁹ Ta plast se je tako kot suhi zid nadaljevala v pobočje in je segala pod raziskano površino.⁵⁰

⁴⁸ Tudi tu je bilo zaznati območja s povečano koncentracijo oglja, živalskih kosti in keramičnih odlomkov.

⁴⁹ Radiokarbonsko analizo vzorcev oglja je opravil *Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory* v Miamiju. Datacija: Conventional age 2730 ± 40 BP in 2800 ± 40 BP. Izbor gradiva iz te plasti je bil delno že objavljen (Bratina 2014c, 588–593, sl. 38.3).

⁵⁰ Spodnji del plasti rdečkaste ilovice z razpršenimi manjšimi in večjimi kamni (SE 20) je vseboval številne

Na spodnji terasi na vznožju griča (sl. 2: 2), kjer je izkop leta 2005 ob gradnji bazena segel najgloblje, je bila prav tako odkrita intaktna železnodobna plast, debela 0,3 m.⁵¹ Tudi tu sta bila dokumentirana jama ali jarek, vkopan v geološko podlago, in vsek v pobočje z ruševino zidu.⁵²

Opisana situacija kaže, da je prek južnega pobočja potekal jarek, v katerega je bil na najvišji terasi postavljen suhi zid.⁵³ Ta bi lahko služil kot podpora obzidju ali zgornji terasi. Na pobočju so bile zasute terase, na srednji so bili odkriti tudi ostanki bočnega zidu. Podobna situacija je znana na Tabru pri Repentabru, kjer so še vidni podporniki obzidja in prečni zid, ki je povezoval spodnje in zgornje obzidje.⁵⁴ Gradnja prečnega obrambnega zidu na strmem pobočju, ki ga podpirajo bočni zidovi s terasami, je bila odkrita tudi na severnem pobočju železnodobnega gradišča v Grgarju nad Novo Gorico.⁵⁵ Podporne terase, ki sledijo konfiguraciji pobočja in so bile utrjene s suhim zidom, so bile odkrite še na Katinari in Jelarjih, v Gradisci pri Spilimbergu pa so obzidje tvorile terase s podpornimi zidovi,⁵⁶ medtem ko so jarki zelo pomemben del obrambe furlanskih naselbin.⁵⁷

Pomenljivo je, da so bili v zasipih teras tržaških in furlanskih gradišč naselbinski ostanki iz obdobja od *BF* do *Fe I*.⁵⁸ Tudi večji del keramičnega gradiva z južnega pobočja v Tomaju sodi v čas 9. in

odlomke lončenine večjih dimenzij, dele prenosnih pečk, ognjiščne keramike, glinenih svitkov.

⁵¹ Fabec 2006, 166 s; Fabec, Vinazza 2018, 12–13. Profil izkopa je meril 45 m v dolžino.

⁵² Fabec, Vinazza 2018, 12 s: strukture so opredeljene kot možni elementi obrambnega sistema naselbine.

⁵³ Po načinu gradnje, legi in ruševini zidu ter najdbah je suhi zid železnodoben. Domnevamo, da je zid ali lesena palisada stala tudi v preostalih odsekih jarka.

⁵⁴ Lonza 1977, 40.

⁵⁵ Bratina 2006, 47–49; ead. 2009, 21 ss (k obzidju, ki je potekalo skoraj pravokotno na pobočje, sta bila z bočne strani prislonjena zida, ki sta zamejevala nasutja z naselbinskimi ostanki).

⁵⁶ Maselli Scotti 2005, 160–161; Càssola Guida, Ballista 2007, 451; Mandruzzato 2017, 188–194.

⁵⁷ Càssola Guida, Vitri 1983, 189 ss; Tasca 1999, 9–10; Corazza, Càssola Guida 2018, 653 ss.

⁵⁸ Maselli Scotti 1981, 135 (na Katinari sta na zunanji strani obzidja ugotovljeni dve plasti nasutja, starejša iz *BF* in železnodobna); Càssola Guida, Mizzan 1996, 33 ss (v Pozzuolu del Friuli – Cjastiei je ugotovljenih več faz utrjevanja; v nasutih so bili ob naselbinskih ostankih odkriti tudi odpadki različnih dejavnosti v naselju); Mandruzzato 2017, 188; Zendron 2017, 227.

8. st.⁵⁹ Redki odlomki bronastodobne lončenine, ki so bili pobrani iz profila ali najdeni na zgornji terasi, nakazujejo najstarejšo poselitev tomajskega griča že v srednji in mlajši bronasti dobi – *Bronzo medio* in *Bronzo recente* (BM/BR) (t. 3: 1–3).⁶⁰ Gre za odlomke debelejših posod in masivne trakaste ročaje, značilne za čas bronaste dobe na gradiščih slovenskega in italijanskega Krasa, Vipavske doline in Istre.⁶¹ Gradivo z začetka železne dobe (9.–8. st.) izhaja v glavnem iz zgornjih dveh teras (t. 3: 4–14; 4: 1–9; 5: 2–4,6–12,14–16; 6: 1–8), medtem ko so najdbe iz mlajših faz železne dobe (7.–5. st.) večinoma najdene v spodnjem delu brežine ali v zasutih vkopov v starejše plasti na gornjih terasah (t. 5: 1,5,13). Sodeč po količini gradiva iz konca bronaste dobe ali začetka starejše železne dobe je bilo gradišče takrat ponovno poseljeno, kar bi lahko povezali tudi s prihodom nove populacije ali pa s prirastom že naseljene ob specifičnih družbeno-ekonomskih in zgodovinskih okoliščinah.⁶² Med keramičnim gradivom prevladujeta dva tipa: lonci z ravnim, navzven nagnjenim ali izvihanim ustjem ter sklede z navznoter uvihanim ustjem. Oblika večjega lonca s poudarjenim prehodom iz ustja v ostenje (t. 3: 8) se pojavlja na širšem prostoru severnega Jadrana v kontekstih BF. Primerljivi lonci so znani iz grobov na Limski gradini, v Nezakciju, v naselbini na Mostu na Soči, Pozzuolu in Castions di Strada pa tudi iz grobov v Dobovi ter iz naselbin in grobov žarnogrobiščne ruške skupine.⁶³ Sočasen ali nekoliko mlajši je odlomek enostavnega lonca z ravnim ustjem in tekočim prehodom v ostenje (t. 3: 10) s primerjavami v Volčjem Gradu, Hraščah pri Podnanosu, na Katinari in v Castions di Strada.⁶⁴ Lonca s kratkim, navzven nagnjenim ustjem (t. 3: 9) je pogost na tolminskem grobišču, na Katinari je uvrščen na prehod BF/Fe I.⁶⁵ Druga najštevilnejša oblika loncev so lijakaste posode z močno izvihan-

nim ustjem, ki so značilne za prehod iz bronaste v železno dobo – BF/Fe I (t. 4: 6–9). Glede na primerjave v Furlaniji in Tržaški pokrajini se zdi oblika z notranjim fasetiranjem nekoliko starejša (t. 4: 7) od loncev z zadebeljenim ustjem (t. 4: 6,8), ki so poleg prej omenjenih pokrajin znani tudi iz Štorij, Šmihela pod Nanosom, kobariškega grobišča in iz najstarejše faze severnega obzidja v Tomaju.⁶⁶ Trebušast lonca je na ramenih okrašen z mlajšim žarnogrobiščnim motivom vodoravnih in poševnih kanelur (t. 4: 9), po obliki pa so mu blizu primerki iz Devina/Duino, Mombela/Castelliere di Montebello in Pozzuola.⁶⁷ Tak okras je pogost v 10. in 9. st. na posodah iz naselbin od Benečije prek Tržaške pokrajine do Istre, znan je tudi v osrednji Sloveniji.⁶⁸ V izvedbi psevdovrvičastega odtisa je priljubljen tudi v podravski ruški skupini.⁶⁹ Starejši element je še okras vodoravnih žlebov, največkrat v kombinaciji z odtisi šila (t. 3: 14; 5: 11), ki je prav tako tipičen za mlajšo kulturo žarnih grobišč.⁷⁰ Na konec 10. ali v 9. st. sodi morda psevdovrvičast odtis, ki je na odlomku iz Tomaja krožno razporejen (t. 5: 9), primerjave zanj najdemo v severnojadranskem priobalnem

⁵⁹ Bratina 2014c, 588–593, sl. 38.4. Arhiv najdišča še ni obdelan, zato je v prispevku prikazan le izbor najdb.

⁶⁰ Fabec, Vinazza 2018, 22; glej še Tomaj – Gradišče (t. 1: 5).

⁶¹ Bratina 2018, 173 ss.

⁶² Novaković 2001, 243.

⁶³ Müller Karpe 1959, t. 113: H; 114: A1; Stare 1975, t. 18: 8; 25: 2; Oman 1981, t. 2: 1; 21: 16; Svöljšak 1988–1989, t. 4: 5; Teržan 1990, sl. 4: 3; 8: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 138: 937,938; Tasca 1999, t. 8: 2; Mihovilić 2001, t. 113: 9; Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 22: 1; 60: 10; 72: 1; Urem 2012, t. 6: 1; 23: 1; Vitri et al. 2018, sl. 7b: 25.

⁶⁴ Crismani 2005, t. 2: 13; Vinazza 2012, sl. 4 (tip 2); Bratina 2018, sl. 5: 11; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 20.

⁶⁵ Svöljšak, Pogačnik 2001, t. 91: 2; Crismani 2005, t. 1: 7.

⁶⁶ Guštin 1979, t. 6: 21; 70: 6; 72: 12; Maselli Scotti 1981, t. 1: 19–21 (plast je datirana v BF); Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 1,2; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 4: 22,23; 54: 308; 61: 352; 138: 932; Crismani 2005, t. 2: 10 (odlomki so datirani v BF/Fe I); Càssola Guida, Ballista 2007, t. 4: 24,26; 24: 215; Zendron 2017, sl. 127: d; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 10: 2; Teržan, Črešnar 2014, 707 (grob 284 avtorja uvrstita v 8. st.); Kruh 2014, sl. 42.17: 7; Tomaj (t. 1: 4).

⁶⁷ Maselli Scotti 1983, t. 53: 7; Cardarelli 1983, t. 30: B9 (okras je opredeljen kot tip 141 v BF/Fe I); Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 54: 310.

⁶⁸ Stare 1954, t. 45: 7; 50: 9; Puš 1971, t. 22: 4; Lonza 1972, sl. 10: 4; Maselli Scotti 1981, t. 4: 8; Cardarelli 1983, t. 31: B13; 30: A1,5; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 13; Svetličič 1997, t. 30: 10,11; Sakara Sučević 2004, sl. 591, 592; ead. 2008, sl. 6: 41; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 50: 1; Urem 2012, t. 12: 1.

⁶⁹ Müller Karpe 1959, t. 108: C,M2; 112: A4; 119: 30,35; Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 12: 3; Teržan 1990, 37, sl. 4, 8 (avtorica ornamentiranje posod s psevdovrvičastimi odtisi in žigosanjem v ruški skupini datira v 10. in 9. st.); Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 105: 6; 142: 10; Lubšina Tušek 2014, 203, sl. 9.7: 9 (grob je datiran v drugo polovico 9. st.).

⁷⁰ Stare 1954, t. 20: 1; Lonza 1981, t. 38: 4,5; Puš 1982, t. 19: 2; 24: 7; Cardarelli 1983, t. 22: 140; 29: 17; 31: 10; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. VI: 8,17,18; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 91: 592; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 9: 66,67; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, t. 48: A1; Črešnar 2014, sl. 13.11: 11; Štanjel (t. 8: 4,6).

pasu in Furlaniji.⁷¹ Na prehod iz 9. v 8. st. sodi motiv vodoravnih in prečnih snopov na ramenih posod (*t. 5: 6*), pojavlja se na posodah iz Štorij in z Repentabra na Krasu, iz Tržaškega zaliva in Furlanije pa tudi v grobovih v Estah.⁷² Priljubljeno obliko železnodobnih loncev na gradiščih Komenskega in Goriškega Krasa predstavljajo velike posode z izrazito odebeljenim in navzven zavitim robom ustja (*t. 4: 2*).⁷³ Sorodne zasledimo v železnodobnih kontekstih v Tržaškem zalivu, Pozzuolu, Tolminu, na Mostu na Soči, v Šmihelu, na Križni gori in v Ljubljani.⁷⁴ Druga najpogostejša oblika z južnega pobočja tomajskega gradišča je skleda z uvihanim ustjem iz fine lončarske gline. Med starejše primerke, ki jih na osnovi primerjav uvrščamo v 9. st., sodijo večje skleda z uvihanim ustjem, ki imajo pogosto manjšo bradavico ali držaj (*t. 3: 4–7,12,13*). V Tržaškem zalivu, Istri, Furlaniji, Vipavski dolini in Podravju so najpogostejše v kontekstih *BF* ali z začetka *Fe I*.⁷⁵ Prav tako so številne na grobiščih v Tolminu, na Mostu na Soči, Križni Gori, v Šmihelu in Ljubljani pa tudi v Podravju.⁷⁶ V 8. st. so skleda manjše in

⁷¹ Maselli Scotti 1981, t. 3: 4; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. 6: 1,5; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 9: 53.

⁷² Müller Karpe 1959, t. 94: 2; Lonza 1972, sl. 10: 6; Lonza 1981, t. 38: 12,13,17; Guštin 1979, t. 8: 6,7,10; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. 7: 1; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 132: 889,891; Càssola Guida, Ballista 2007, t. 78: 793; Zendron 2017, sl. 125.

⁷³ Mizzan 1989a, t. 22: 5–6; Vinazza 2012, sl. 8: 17; Tomaj (*t. 1: 13*); Štanjel (*t. 8: 5*); Brestovica (*t. 11: 5*).

⁷⁴ Stare 1954, t. 45: 2; Urleb 1974, t. 27: 2; Maselli Scotti 1981, t. 1: 13; 6: 2; ead. 1983, t. 53: 1,5 (datiran v *BF/Fe I* in *Fe I*); Zendron 2017, sl.127: b (datiran v *BF/Fe I*); Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 136: 923; 137: 930; Guštin 1979, t. 71: 5; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 42: 9; za Most na Soči glej tu *op. 33*.

⁷⁵ Skleda z izrazito uvihanim ustjem so tudi v estenskih grobovih (Müller Karpe 1959, t. 90: A3,C11; 93: 12; 94: 1; 96: 9); Lonza 1981, t. 54: 1,2,3,16,17; Oman 1981, t. 4: 8; 8: 2,10; 32: 5,8 itd.; Cardarelli 1983, t. 22: 29; 27 (avtor uvršča tip 29 v *BF/Fe I*, 27 pa v *Fe I*); Maselli Scotti, Paronuzzi, 1984, t. V: 1,2,4; Vitri et al. 1991, sl. 8: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 8: 44; 28: 159,160; 101: 737; 121: 809; Svetličič 1997, t. 29: 8; Zavrtanik 2001, sl. 11: 3; Crismani 2005, t. 6: 58; 7: 66; Urem 2012, t. 5: 5; 6: 6; Vitri et al. 2018, sl. 5: 9; 7a: 15,16; Bratina 2018, sl. 5: 5.

⁷⁶ Marchesetti 1886, t. 3: 20,24,26; Müller Karpe 1959, t. 108: J4; 109: K5; 113: B3,D3,6; 114: H1,K1; Stare 1954, t. 50: 1; Puš 1971, t. 1: 3; 2: 7; 5: 5,7; 6: 6; 8: 4; 12: 10; 13: 12; 14: 4; 17: 4,9; 44: 7; 48: 2; Guštin 1979, t. 38: 7; 40: 8; 42: 15; 48: 5,11; Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 20: 3; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 7: 8; 52: 7; 62: 4; 87: 6; 92: 13; Bavdek, Urleb 2014, sl. 23.3: 5 (grob je datiran v drugo polovico 9. st.).

bolj odprte, z zadebeljenim ali ravno odrezanim ustjem (*t. 4: 1,3*). V ta čas sodijo tudi zadebeljena ustja loncev (*t. 5: 4*). Na tomajskem gradišču je tako kot v severnem Jadranu zaznani na prehodu iz 9. v 8. st. močnejše stike s severnoitalskim prostorom.⁷⁷ Odlomek iz finoornate lončarske gline, okrašen s psevdovrvičastim odtisom (ali odtisom koleščka) (*t. 4: 5*), lahko primerjamo s skodelicami iz Pozzuola s takim okrasom na najširšem delu.⁷⁸ Soroden motiv v poljih srečamo tudi na žari iz Est, medtem ko je tak način izdelave okrasa znan v podravskega žarnogrobiščnih naselbinah 10. in 9. st.⁷⁹ Povezave s Podravjem nakazuje tudi odtisnjen okras na odlomku posode s sledovi črnega premaza (*t. 5: 10*).⁸⁰ Primerjave zanjo lahko iščemo v situlastih posodah z naselbine na Repentabru ter z grobišč Kaštel pri Bujah, v Nezakciji, na Mostu na Soči, Križni gori in v Ljubljani.⁸¹ Visoka noga iz Tomaja (*t. 5: 16*) je primerljiva z nogo skleda z ljubljanskega grobišča.⁸² Skleda na visokih nogah so znane v venetskem prostoru, pogoste so tudi v svetolucijski skupini, v horizontu Ib (8. st.).⁸³ V ta časovni okvir sodijo tudi ročaji večjih posod in okras bradavice, ki so najštevilneje zastopani prav na Mostu na Soči (*t. 5: 7,8,12*).⁸⁴ Na južnem pobočju tomajske naselbine so bili v intaktnih plasteh odkriti ognjiščni predmeti in drug hišni

⁷⁷ Maselli Scotti 2005, 161: v Tržaškem zalivu in kraškem zaledju so vidni venetski vplivi od sredine 8. st.

⁷⁸ Mizzan 1996, t. 85: 542; 125: 839; 142: 964; (avtorja bolj zahtevne motive z okrasom psevdovrvice datirata v 8. st.).

⁷⁹ Müller Karpe 1959, t. 96: 1,2 (grob 236); 93: 13; Dular 1982, 137 (avtor koleščkast odtis v prostoru Caput Adriae povezuje z vplivi estenske kulture v stopnji Este II); Teržan 1990, 47, 49, sl. 8: 5 (v naselbini Gornja Radgona je koleščkast odtis sočasen s psevdovrvičastim odtisom v horizontu I, tj. 9. st.); Šavel 1994, 93, pril. 50: 12.

⁸⁰ Oman 1981, 35: 15; 45: 12; 49: 23; 52: 7,16; Dular 1982, sl. 21: 5 (premazi črne barve so značilni za Notranjsko IIa–IIb).

⁸¹ Lonza 1972, sl. 9: 1; Urleb 1974, 20; t. 1: 1; 27: 2 (avtorica meni, da ta tip posod posnema kovinska žarnogrobiščna vedra, in jih uvršča med najstarejše tipe loncev na grobišču); Puš 1982, t. 5: 6; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 119: A3; Mihovilič 2001, t. 7: 1; 100: 3; Cestnik 2009, t. 28: 1. Situlaste posode so sicer pogoste v estenskih grobovih: Müller Karpe 1959, t. 90: C10,14; 93: 12,13; 94: 13; 96: 3,6,12; 99: B3.

⁸² Puš 1971, t. 12: 2.

⁸³ Müller Karpe 1959, t. 90: C10,14; 93: 12,13; 94: 13; 96: 3,6,12; 99: B3; Teržan, Trampuž 1975, 420, t. 3: 3; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 7: A7; 10; 15: A2; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 96: 6.

⁸⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1984, t. 7: A11; 12: E; 62: C6.

inventar, kot so veliki in mali glineni svitki, odlomki prenosnih ognjišč, deli peči, stojala, cedila, vretenca (*t.* 6: 2–8), ostanki glinenega ometa, kamniti brusi in žrmlje, koščki oglja in številni živalski ostanki. Primerjave zanje najdemo na gradiščih Tržaškega zaliva, v Istri ter tudi v podravskega naselbinah iz 9. st.⁸⁵

Na tomajskem gradišču je na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. mogoče slediti intenziteti poselitve, kar je verjetno povezano z lego ob pomembni poti, ki je vodila iz Miljskega zaliva mimo Katinare, Repentabra, Tomaja, Štorij prek Razdrtega v osrednjo Slovenijo. Da je bila naselbina na prehodu iz bronaste v železno dobo ter vso starejšo železno dobo močno vpeta v trgovske in kulturne tokove med obalnim sredozemskim in celinskim svetom v notranjosti, nam poleg keramičnega gradiva kažejo tudi redki kovinski predmeti, kot je bronast obesek s križnim motivom, o katerem poroča Moser. Podoben obesek je bil najden v Mušji jami in na škocjanskem grobišču ter v kanalskem depoju.⁸⁶ Za opredelitev Tomaja kot enega od centralnih gradišč prazgodovinske skupnosti na Komenskem Krasu je pomenljiva tudi slučajna najdba depoja v bližini naselja, datiran je v 8. st.⁸⁷ Podobni vojaški depoji so bili poleg Krasa, Notranjske in Posočja odkriti tudi v Istri in Furlaniji. S povečano intenziteto severnoitalskih stikov na območju severnega Jadrana v začetku v 8. st. sovpada druga faza gradnje tomajškega obzidja (B). Z najmlajšimi gradbenimi železnodobnimi aktivnostmi v Tomaju pa lahko povežemo bronast gumb z dvema zankama (*t.* 5: 1), najden v pobočni ruševini ob vznožju griča. Primerljivi jermenski razdelilniki so bili v 5. st. pridani v grobove s konjsko opremo na Dolenjskem, znani so prav tako iz Kobarida in z Mosta na Soči.⁸⁸ Tomajskemu je podoben gumb iz groba 28 gomile 48 v Stični, v katerem so bile tudi trokralne puščične osti. Izvorno območje teh razdelilnih gumbov morda lahko iščemo v skitskem svetu panonske kulturne skupine Szen-

tes-Vekerzug.⁸⁹ Gumb bi lahko bil sled vojaškega spopada, ki se je odvijal v naselbini za prevlado nad strateškimi kraškimi prehodi.⁹⁰ V ta čas sodi tudi zadnja obnova severnega tomajškega obzidja (tretja faza – *sl.* 3: notranje lice C).

Štanjel – Gradišče

Prazgodovinska naselbina je obsegala celotni vrhnji del in pobočje štanjelskega hriba, ki leži na robu kraške planote tik nad Braniško dolino, na nadmorski višini 360 m. Obvladovala je večji del Komenskega Krasa in prehode po dolini Raše in Branice (*sl.* 7). Na slabo ohranjenost najdišča je opozoril že Carlo Marchesetti, ki je prvi prepoznal prazgodovinsko gradišče v Štanjelu.⁹¹ Potek prazgodovinskega obzidja na terenu danes ni več mogoče prepoznati, čeprav prevladuje mnenje, da se je nanj naslonilo obzidje poznosrednjeveškega tabora.⁹² Večtisočletna poselitev hriba, zlasti še poznosrednjeveške in novoveške pozidave, so verjetno vzrok, da so se prazgodovinski naselbinski ostanki le izjemoma ohranili v prvotni legi.⁹³ Z arheološkimi raziskavami je bilo prazgodovinsko obzidje ugotovljeno le na osrednjem delu vzhodnega roba današnjega naselja (*sl.* 8).⁹⁴ Prazgodovinske so verjetno tudi terase na severozahodnem in severovzhodnem pobočju hriba, lahko bi bile sestavni del obrambne arhitekture, tako kot je v Tomaju.⁹⁵ Ob spremljanju različnih gradbenih posegov znotraj obzidanega Štanjela so bile ugotovljene sledi v skalno osnovo vkopanih objektov ter ostanki suhozidnih podpornih zidov, ki pa jih neznačilne prazgodovinske in rimske najdbe natančneje časovno ne morejo opredeliti.⁹⁶ Po nekaterih odlomkih lončenine (*t.* 7: 1,7,8,15) domnevamo, da je bil Štanjel poseljen že v srednji bronasti dobi, pa tudi v mlajši in pozni bronasti dobi (*BM–BF*), podobno kot večina gradišč v severnem Jadranu.

⁸⁵ Lonza 1981, t. 45: 1,2; Oman 1981, t. 48: 6,7; Teržan 1990, *sl.* 10: 26; Svetličič 1997, *sl.* 18: 7; Mihovilić 2001, t. 105: 14; Sakara Sučević 2004, 730–731; Dular, Tomanič Jevremov 2010, t. 1: 14; 14: 14; 29: 10; 52: 16; 59: 9.

⁸⁶ Moser 1906, 140–141; Ruaro Loseri et al. 1977, t. 15: 38; 27: 8; Žbona Trkman, Bavdek 1996, t. 100: 22; Teržan, Borgna, Turk 2016, t. 33: 3.

⁸⁷ Turk 2018, 400 ss (avtor depo razlaga kot zakop orožja premaganega sovražnika). Prim. tu Guštin, Božič, *sl.* 3.

⁸⁸ Gabrovec 1987, 62–63, t. X: 6; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 27: 39–43; Gabrovec 2006, t. 23: 3; 34: 6; 64: 2,3; Gerbec, Mlinar 2018, *sl.* 8: 4.

⁸⁹ Kemenczei 2009, 52, t. 46: 3; 65: 2–5; 66: 1–10; 68: 1–9; 69: 5–6; 114: 1,4–69; 160: 3.

⁹⁰ Slapšak 2003, 246.

⁹¹ Marchesetti, 1903, 49–50.

⁹² Poročilo Slapšak 1973, 244.

⁹³ Kot npr. železnodobni objekt na območju zahodnega palacija gradu, glej Fabec, Vinazza 2012, 160; Fabec, Vinazza 2014, 595–602.

⁹⁴ Osmuk 2001, 128 (avtorica je pod poznosrednjeveškim in rimskim obzidjem ob Kobalovem stolpu prepoznala kamnit nasip prazgodovinskega naselja).

⁹⁵ Bratina 2019, 52.

⁹⁶ *Ib.*, 53–54.

Sl. 7: Pogled na Štanjel s severozahoda z Nanosom v ozadju.

Fig. 7: View on Štanjel from the north-west with the Nanos hill behind.

Glede na njegovo lego ob pomembnem vodnem viru Raše in Branice ter ob naravnem prehodu iz kraške planote v Vipavsko dolino bi lahko bil poseljen tudi že prej. Intenzivnejšo poselitev je v najdbah zaznati na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. (BF) in v starejši železni dobi (*Fe I*), od 11. do konca 6. st.⁹⁷ Po krajši prekinitvi je štanjelski hrib ponovno naseljen ob koncu mlajše železne dobe, v 2. in 1. st. ter pozneje v antiki in poznem srednjem veku vse do danes.⁹⁸

Predstavljamo le izbor gradiva iz arheoloških raziskav na spodnji terasi obzidanega Štanjela – od Štanjelskih vrat na zahodu do Kobdiljskih vrat na vzhodu – ter pod cesto po vzhodnem robu naselja in ob kvadratnem stolpu na južnem taborskem obzidju (sl. 8; t. 7–9).⁹⁹ Pod cestnimi nasutji v zahodni polovici izkopa je bila leta 1992 odkrita 0,7 m debela intaktna prazgodovinska kulturna plast. Med objektoma Štanjel 6 in 6a je Nada Osmuk naletela na plast, povezano z ostanki

prazgodovinskega objekta, delno raziskanega že leta 1979.¹⁰⁰ V letih 2007 in 2008 so bili tik za obzidjem taborskega naselja ob kvadratnem stolpu ugotovljeni prazgodovinski ostanki v premešanih plasteh (t. 7: 1–6). Najdbe s te lokacije so običajen hišni inventar v starejšezheleznodobnih naselbinah, kot so odlomki lončenine in silosov, deli premičnih peči ter stojal za posodje, keramični svitki, vretenca, kosi glinenega ometa in tudi kovinski predmeti.¹⁰¹ V severnem delu gradbenega jarka ob vzhodnem robu obzidanega naselja so bile skupaj – v isti plasti – odkrite prazgodovinske in rimske najdbe.

Za poselitev Štanjela na prehodu v 1. tisočletje pr. n. št. govorijo ravna ustja loncev, skodelice s presegačimi ročaji, večje skledje z uvihanimi ustji, ki imajo na odebeljenem robu fasete ali poševne kanelure (t. 7: 13,14,16–18; 8: 1,2). Primerljive najdemo v žarnogrobiščnih kontekstih osrednje in vzhodne Slovenije.¹⁰² V ta časovni sklop sodijo še tunelasti psevdoročaji, posode z ročaji z naka-

⁹⁷ Fabec, Vinazza 2014, 599–600; Bratina 2019, 51–52.

⁹⁸ Vuga 1982, 3 ss; ANSI 1975, 141; Sapač, 2011b, 246 ss; Bratina 2019, 43 ss.

⁹⁹ Osmuk 1995, 163–164; ead. 1997, 207; Bratina, 2019, 50–53. Raziskave ob gradnji vodovoda je v letih 1992 in 1993 izvajal ZVKD OE NG pod vodstvom Nade Osmuk, leta 2007 in 2008 pa so potekale ob prenovi objekta ob kvadratnem stolpu v južnem obzidju, t. i. Rustjeve hiše. Zadnje je izvedel ob pomoči zunanjih izvajalcev. Arhiv arheološkega najdišča še ni obdelan, zato podajamo izbor gradiva.

¹⁰⁰ Žbona Trkman 1981, 216–217; Osmuk 1995, 163–164; ead. 1997, 207; Bratina 2019, 47–50.

¹⁰¹ Bratina 2019, 51.

¹⁰² Npr. Ljubljana, Dobova, Brinjeva gora, Ormož, Gornja Radgona, Rogoza, Slivnica pri Mariboru: Stare 1954, t. 5: 5; 6: 9; 43: 5; 58: 8; Puš 1971, t. 1: 3; 12: 5; 35: 3; Stare 1975, t. 15: 1; 31: 6; 33: 11; 40: 1; 42: 5; 52: 1; 56: 5; 57: 6; 59: 8; Oman 1981, t. 31: 10–12; 32: 1; 57: 10; Puš 1982, t. 7: 5; 30: 2; Šavel 1994, Pril. 48: 5,18; Dular, Tomanič Jevremov 2010, sl. 89: tip La1, La5; Črešnar 2014, sl. 13.11: 9; Grahek 2014, sl. 14.1.8: 18–20; 14.1.9: 15–17,23; Vojaković 2014, sl. 22.3.14: 3.

Sl. 8: Štanjel – Gradišče. Ortofoto posnetek z označenimi lokacijami raziskav. (Po Bratina 2019, 47)

Fig. 8: Štanjel – Gradišče. Orto photo image with marked location of investigations. (From Bratina 2019, 47)

zanimi rožički in manjšimi držaji (t. 7: 9,10–12). Tunelasti psevdoročaji so v furlanskih naselbinah znani že v fazi BR (Visco, Pozzuolo, Castions di Strada), medtem ko so ročaji z izrastki prisotni v kontekstih iz časa BF, skupaj s skledami z uvihanim ustjem in fasetiranim ali nažlebljenim robom (Variano, Castions di Strada, Rividischa).¹⁰³ Ročaji z izrastki, skodelice z masivnimi ali s presegajočimi ročaji, sklede s fasetami ali poševnimi kanelurami na robu ustja, posode z ravnimi ustji pa tudi oglati horizontalni ročaji (t. 7: 10,11; 8: 11,13) so pogosti na poznobronastodobnih in zgodnježeleznodobnih (BF–Fe I) najdiščih na Krasu, v Tržaškem zalivu in Istri.¹⁰⁴ Starejši elementi so še okras vodoravnih

¹⁰³ Càssola Guida, Borgna 1994, sl. 50: 168; Tasca 1999, t. V: 9,15,19; Corazza, Càssola Guida 2018, sl. 6: 1; 9: 8; Vinci 2018, sl. 4: 14; Vitri et al. 2018, sl. 7a: 14; 7b: 21–23.

¹⁰⁴ Npr. Brestovec, Trnovo, Devin, Jelarji, Sv. Barbara, Mombel, Katinara, Griža pri Proseku, Sermin, Limska gradina, Koštel pri Bujah, Novigrad: Guštin 1979, t. 12: 7; Cardarelli 1983, t. 29A: 10; 30B: 13,15; 32A: 1; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. IV: 2,3,6; Maselli Scotti 1988–1989, t.

žlebov, bradavice ter motiv vbodov in vodoravnih žlebov (t. 8: 4,6,10). Najdemo jih na severnem Jadranu, v osrednji Sloveniji in Podravju.¹⁰⁵ Na prehod iz pozne bronaste dobe v železno dobo in v začetek starejše železne dobe (od konca 10. do 8. st.) sodijo posode z izvihanimi ustji, s kratkimi vratovi, skodelice s presegajočim ročajem, sklede z okrasom v zgornjem delu, stojala, pokrovi in masivni horizontalni ročaji (t. 8: 3,5,9,11,12,14–16; 9: 1–7,11). Večina posod, razen skled in skodelic, je izdelanih iz drobrnozrnate lončarske gline s primesmi peska. Priljubljeni so okrasni psevdovrvičastega odtisa, pogosto v kombinaciji z vbodi, pa tudi motivi vbodov in vodoravnih žlebov ter vrezanih šrafiranih trikotnikov in cikcak linij (t. 7: 2; 8: 3,6–9,15). Številne primerjave za te oblike

3: 5; Montagnari Kokelj 1996, t. 4: 7; Svetličič 1997, t. 29: 11,12; Crismani 2005, t. 6: 58; 7: 63–65; Cestnik 2009, t. 39: 3; Urem 2012, t. 2: 4; 7: 10; 8: 10; 36: 2; 42: 4; Zendron 2017, sl. 124: d.

¹⁰⁵ Stare 1954, t. 43: 4; Oman 1981, t. 29: 2,3. Za motiv vbodov in vodoravnih žlebov glej tu *op.* 70.

in okras najdemo na bližnjih najdiščih na Krasu (Tomaj, Brestovica, Štorje, Volčji Grad, Doberdob), v Vipavski dolini (Hrašče), Tržaškem zalivu in Istri (Jelarji, Sv. Barbara, Katinara, Devin, Mombel, Sermin, Limska gradina, Kaštel), vzhodni Furlaniji (Pozzuolo, Gradisca, Castions di Strada), Posočju (Tolmin) in osrednji Sloveniji (Ljubljana).¹⁰⁶ Analogije za posode s fasetami na notranji strani vratu in ustja ter za sklede, okrašene z vrezi ali psevdovrvičastimi odtisi (*t.* 8: 3,15; 9: 5,9), najdemo tudi v naselbinah ruške skupine (Brinjeva gora, Rifnik).¹⁰⁷ S svetolucijsko skupino 9. in 8. st. povezujejo štanjelsko naselbino sklede z uvihanim ustjem, skodelice s presega-jočimi ročaji, lonci z zadebeljenim robom ustja, enostavni lonci z ravnimi in navzven nagnjenimi ustji, psevdovrvičast odtis pa tudi manjša bronasta igla s sploščeno strešasto glavico in nasvitkanim vratom (*t.* 7: 3). Gre za tip Vadena po Caranciniju, značilen za moško nošo starejše železne dobe na širšem severnojadranskem območju.¹⁰⁸ Primerljive najdbe so z grobišč Brežec pri Škocjanu, v Šmihe-lu, Tržišču, Ljubljani, Novem mestu, Podzemlju, Slepšku pri Mokronogu, Tolminu in Sv. Petru v Nadiški dolini.¹⁰⁹ Igle tega tipa na tolminskem grobišču Biba Teržan datira v pozno 9. in zgodnje 8. st. oziroma v t. i. železni horizont zahodne in osrednje Slovenije.¹¹⁰ V 8. ali 7. st. sodijo veliki lijakasti lonci z izvihanim in zadebeljenim ustjem s primerjavami v Tomaju in Pozzuolu, medtem ko so bolj trebušaste posode z izrazito izvihanim ustjem in odebeljenim robom (*t.* 7: 6; 9: 10) zna-

čilne za najdišča v Tržaškem zalivu in njegovem kraškem zaledju.¹¹¹ Najmlajše najdbe (*t.* 7: 4,5) se kronološko in tipološko ujemajo z gradivom iz kletnega objekta na območju štanjelskega gradu.¹¹² Gre za sklede in odlomke posod z rebri ali fasetami ter s sledovi barvanja ali grafitiranja na zunanji površini, ki se na območju severnega Jadrana pojavijo pod vplivom venetskega kulturnega prostora.¹¹³ Primerjave najdemo na komenskih in tržaških gradiščih (Tomaj, Zagrajec, Katinara), v furlanskih naselbinah Gradisca in Pozzuolo, na ljubljanskem grobišču, najpogostejše pa so prav na grobišču na Mostu na Soči v 7. in 6. stoletju.¹¹⁴

Štanjelska naselbina je imela med komenskimi gradišči posebno mesto zaradi izjemne strateške lege ob poti, ki vodi od izvirov Timave in Devinske obale prek Brestaniške vali v Vipavsko dolino in naprej proti vzhodnim Alpam oziroma prek Vipavskih brd in zgornje Vipavske doline in prek naravnega prehoda pod Nanosom proti osrednji Sloveniji (*sl.* 7). Gradnja obrambnih in opazovalnih stolpov na severnem robu kraške planote, kjer je bil na Ostrem vrhu med 8. in 6. st. zgrajen tak stolp, pa kaže na povečano potrebo tu živeče železnodobne skupnosti po nadzoru in varovanju dostopa na kraško planoto iz Vipavske doline in Vipavskih brd v 1. tisočletju pr. n. št.¹¹⁵

Zagrajec – Brith

Prazgodovinsko naselje leži na dominantni vzpetini na nadmorski višini 340 m na robu Velikega dola vzhodno nad zaselkom Zagrajec.¹¹⁶ Prve opise in načrt gradišča ter notice o najdbah prazgodovinske in rimske lončenine prinaša Carlo Marchesetti v objavi leta 1903.¹¹⁷ Obzidje gradišča je objemalo celoten vrhni plato, od koder je

¹⁰⁶ Stare 1954, t. 14: 7; 16: 3; 43: 2; Guštin 1979, t. 8: 1; 12: 7; Maselli Scotti 1979, t. 1: 3,6; ead. 1981, t. I: 20,21,25; II: 4; Cardarelli 1983, t. 30: A6,B14; Maselli Scotti, Paronuzzi 1984, t. II: 25; III: 1,3,8,10,13; Ahumada Silva, Maselli Scotti, Montagnari Kokelj 1989, t. 12: 10; Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 3: 13,17; 9: 52; 10: 54,55; 14: 85,86; 32: 181; 47: 392; 51: 299; 67: 392; 80: 493,494; 97: 630; 102: 668; 113: 751; 130: 875; Montagnari Kokelj 1996, t. 4: 8; Svetličič 1997, t. 27: 13; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 2: 7; 10: 3; 48: 8; 93: 22; Càssola Guida, Balista 2007, t. 3: 22; 5: 35; 75: 771; Cestnik 2009, t. 39: 4; Urem 2012, t. 34: 9; Vinazza 2012, sl. 9: 38; Bratina 2018, sl. 5: 11; Vitri et al. 2018, sl. 27, 28.

¹⁰⁷ Oman 1981, t. 4: 6; 32: 10; 46: 2,8; Teržan 1990, sl. 10: 22.

¹⁰⁸ Carancini 1975, 268 ss, t. 60: 2021,2022; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 68: 8; Teržan 2002, 88 s; Bratina 2014a, 554–555.

¹⁰⁹ Dular 1973, t. 3: 3; Gabrovec 1973, t. 7: 1,8,11; Ruaro Loseri et al. 1977, t. 156; 163: 1; 274; 277: 2; Guštin 1979, t. 17: 2,3; 48: 18; Puš 1982, t. 12: 8; Knez 1984, t. 3: 13; Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 68: 8; 99: 15; Pettarin 2006, sl. 8.

¹¹⁰ Teržan 2002, 88–89; Teržan, Črešnar 2014, 706.

¹¹¹ Càssola Guida, Mizzan 1996, t. 3: 17; 59: 343.

¹¹² Fabec, Vinazza 2014, 598–600.

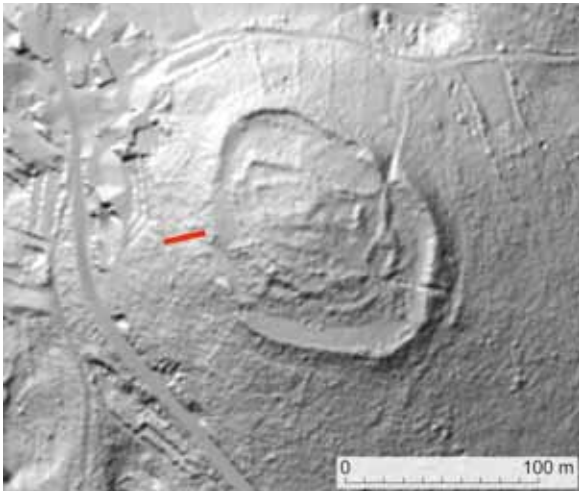
¹¹³ Dular 1982, sl. 7: 14–18 (z barvanimi premazi ali grafitiranjem v kombinaciji z rebri so navadno okrašene situle ali kelih; oba tipa sta najštevilnejša v stopnjah Sv. Lucija Ic in Iia); Maselli Scotti 2005, 161.

¹¹⁴ Puš 1971, t. 47: 5; Teržan, Trampuž 1973, 429–439, t. 10: 4,12; 13: 1,6; Puš 1982, t. 2: 1; 8: 7; Càssola Guida, Mizzan 1996, 144: 981; Maselli Scotti 2005, t. 1: 9–11; 3: 1,2; Càssola Guida, Balista 2007, t. 71: 736,740. – Tomaj (*t.* 1: 12; 2: 9; 5: 13); Zagrajec (*t.* 10: 7,9).

¹¹⁵ Glej še tu Teržan, Turk in Teržan, Turk 2014, 603 ss.

¹¹⁶ Slapšak 1974c, 195; ANSI 1975, 138.

¹¹⁷ Marchesetti 1903, 46.

Sl. 9: Zagrajec – Brith. Lidarski posnetek z vidnim nasipom in označeno lokacijo raziskav 2013. (Osnova: ©ARSO)
 Fig. 9: Zagrajec – Brith. Lidar image with visible rampart and marked location of investigations in 2013. (Base map: ©ARSO)

Sl. 10: Zagrajec – Brith, raziskave 2013. Zunanje lice in polnilo zidu v sondi na pobočju. Pogled s severa.
 Fig. 10: Zagrajec – Brith, investigations 2013. Outer face and the fill of wall in the trench on the slope. View from the north.

odličen razgled na zaledje Tržaškega zaliva.¹¹⁸ Na zgornjem platoju je do turških vpadov stal manjši neutrjeni dvor, pozneje je bila na njegovem mestu zgrajena cerkev sv. Janeza Krstnika.¹¹⁹

Ob urejanju zahodnega pobočja gradišča je bil leta 2013 pred postavitvijo ograje izkopen testni jarek v velikosti 22 × 2 m, ki je zajel pobočje vzpetine in manjši del vrhnjega platoja (sl. 9).¹²⁰

¹¹⁸ Slapšak 1974c, 195 (obzidje opisano kot do 4 m visoko posutje in dvojno na južni strani).

¹¹⁹ Sapač 2011a, 44–45.

¹²⁰ Raziskave: Avgusta, d. o. o, pod vodstvom Draška Josipoviča na parc. št. 140 in 146/18, k. o. Ivanji Grad. Zahvaljujem se za predajo gradiva.

V sondi je bila po celotni površini odkrita ruševina obzidja, v osrednjem delu je bila geološka osnova nekoliko zravnan v nekakšno teraso.¹²¹ Ta bi lahko služila za podlago podpornemu zidu obzidja na pobočju hriba.¹²² Na vrhnjem platoju je bila 0,45 m pod površjem odkrita plast večjih kamnov, drobirja in zemlje, ki je predstavljala polnilo prazgodovinskega obzidja. Prekrivala jo je 0,35 m debela zemljena plast s kamenjem in z gradivom iz različnih obdobij. Na robu platoja je polnilo z zahodne strani zamejevala zunanja fronta obzidja (sl. 10). Postavljena je bila na geološko osnovo in grajena iz neobdelanih, do 0,5 m velikih kamnov. Lice zidu se je ohranilo do 0,8 m višine, njegova širina na raziskanem delu pa je dosegla 1,4 m. Notranje fronte zidu ni bilo mogoče ugotoviti, ker razširitev izkopa proti vzhodu zaradi narave zaščitnih izkopavanj ni bila možna.¹²³

V zemljini pod fronto zidu in njegovim polnilom sta bila med slabo ohranjenimi železnodobnimi odlomki posod iz bolj grobozrnate lončarske gline najdena tudi odlomka manjšega lončka in sklede s poudarjenim klekom in držajem (t. 10: 4,8), ki spominjata na bronastodobne oblike posod. Primerjave za lonček najdemo v štanjelski naselbini, na tolminskem grobišču in v žarnogrobiščni naselbini v Gornji Radgoni, za skledo pa na bližnjem gradišču v Vojščici v plasti iz časa BM/BR.¹²⁴ V polnilu zidu sta bila odkrita odlomka masivnega trakastega ročaja ter večjega držaja (t. 10: 2,3), ki imata številne primerjave v srednje- in pozno-bronastodobni kaštelirski keramiki na komenskih gradiščih.¹²⁵ V polnilu obzidja so bili najdeni tudi odlomki lončenine iz starejše železne dobe (t. 10: 1) ter ustje posode, ki bi lahko bila glede na obliko, fakturo in trdnost žganja iz mlajše železne dobe (t. 10: 5).¹²⁶ Med večjimi kamni zunanje fronte zidu sta bila najdena noga posode iz fine gline in odlomek ostenja, oba s sledovi rdečega premaza na

¹²¹ Terenski opis je povzet po poročilu Turk, Rupnik 2013.

¹²² Lahko pa gre za novodobno pripravo teras, podobno kot v Tomaju.

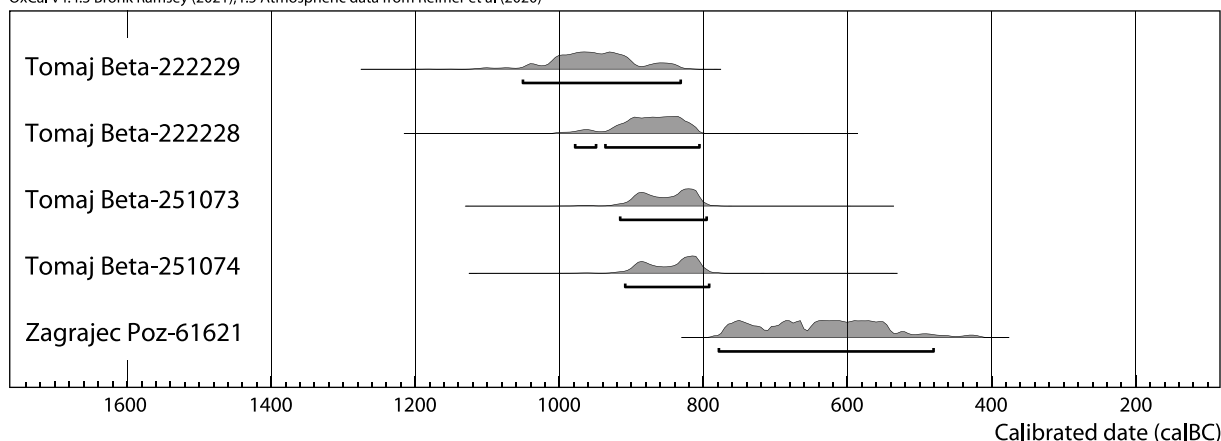
¹²³ Čeprav je bil poseg omejen le na pobočje hriba, je bil jarek zaradi raziskave poteka obzidja po posredovanju ZVKD OE NG razširjen za 2 m – na sosednje zemljišče prek roba vrhnjega platoja naselbine.

¹²⁴ Šavel 1994, pril. 48: 9 (avtorica uvršča horizont I v 11. st.); Svolfšak, Pogačnik 2001, t. 6: 11; Bratina 2018, sl. 2: 7,8 (ta tip skled je datiran na prehod BM/BR). Gradivo iz Štanjela začasno hrani ZVKD OE NG.

¹²⁵ Štanjel in Tomaj (t. 3: 1; 7: 7,8).

¹²⁶ Mlajši odlomki bi lahko zašli v polnilo obzidja s spiranjem iz zgornje zemljene plasti.

OxCal v4.4.3 Bronk Ramsey (2021); r5 Atmospheric data from Reimer et al (2020)

Sl. 11: Radiokarbonske datacije vzorcev oglja iz naselbinskih plasti na Gradišču v Tomaju in živalskega zoba z Britha nad Zagrajcem (Poz-61621).

Fig. 11: Radiocarbon dates of charcoal samples from the settlement layers on Tomaj – Gradišče and an animal tooth from Zagrajec – Brith (Poz-61621).

površini (*t. 10*: 7,9). Take noge so znane iz furlanske naselbine Pozzuolo, pogoste so v svetolucijski skupini v horizontu IIa.¹²⁷ V enak kronološki in kulturni okvir sodi še odlomek večje shrambene posode z rebri s pobočja hriba (*t. 10*: 10). S pobočja pod obzidjem izvira tudi večina odlomkov loncev iz grobozrnate peščene gline, od svetlo rjavih do sivih odtenkov, z izvihanimi ustji in odebeljenim robom (*t. 10*: 11,12), ki so zelo priljubljena oblika od 7. do konca 6. st. na gradiščih Komenskega Krasa in Tržaškega zaliva.¹²⁸

Odkrito obzidje predstavlja zadnjo fazo utrjevanja prazgodovinske naselbine na Zagrajcu, opredeljeno na konec starejše železne dobe. Za to govorijo lončenina in radiokarbonska datacija zoba drobnice (*sl. 11*: Poz-61621)¹²⁹ ter tudi značilna gradnja obzidja z zunanjo fronto iz večjih kamnov ter vmesnim polnilom. Verjetno je na zgornjem platoju hriba pred tem stalo starejše obzidje, ki so ga pozneje porušili in na njegovem mestu postavili novo, vanj pa vgradili kamenje in gradivo iz starejše faze (ali faz). Gradnja raziskanega dela obzidja na Zagrajcu tako sovпада z najmlajšo fazo obnove ali dograditve tomajskega obzidja, ki jo z gotovostjo postavljamo na konec starejše železne dobe (*terminus post quem* je 6. st.). Po najdbi fra-

gmenta posode iz mlajše železne dobe (*t. 10*: 5) v polnilu zidu pa bi lahko bil tudi mlajši.

Med gradišči Komenskega Krasa po monumentalnosti obzidja nedvomno izstopa Debeli griž pri Volčjem Gradu, katere obzidje je na terenu vidno kot ostanek kamnitega posutja.¹³⁰ Arheološke raziskave v letu 2018 znotraj najdišča in v bližnji okolici so pokazale, da je moderna raba prostora obzidje in notranjost naselbine močno preoblikovala.¹³¹ Kljub temu je analiza lidarskih posnetkov nakazala zunanjo in notranjo fronto kamnov znotraj kamnitega nasipa, kar nakazuje podobno gradnjo obzidja kot v Tomaju ali Zagrajcu. Posebnost Debele griže je strateška umestitev naselbine med vrtače, ki so skupaj z obzidjem tvorile obrambo. Ob površinskih topografskih pregledih na območju obzidja pobrano keramično gradivo (*t. 11*: 1–3) sodi v čas 7.–6. st., s primerjavami na gradiščih Komenskega Krasa in v Tržaškem zalivu.¹³² Skupaj z že prej znanimi najdbami z

¹³⁰ Marchesetti 1903, 46; ANSI 1975, 137; Guštin (ur.) 2012; Vončina (ur.) 2018.

¹³¹ Poročilo Leskovar et al. 2019, 30. Raziskave, ki so vključevale daljinsko zaznavanje z interpretacijo lidarskih posnetkov, geofizikalne meritve, površinske terenske preglede in testno sondiranje, je pod vodstvom Matije Črešnarja izvedel Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namen raziskav je bil z uporabo nedestruktivnih metod pridobiti podatke o stanju ohranjenosti naselbine in bližnje okolice za ponovno ovrednotenje arheološkega spomenika za ureditev arheološkega parka.

¹³² Lonza 1977, t. 10: 2,4; Maselli Scotti 1979, t. 1: 3,5,6.

¹²⁷ Teržan, Trampuž 1973, 428; Mizzan 1996, 197, t. 149: 1030–1031 (tu so datirane od sredine 7. st.).

¹²⁸ Glej tu *op.* 38 in 39; Lonza 1977, t. 10: 15; Maselli Scotti 1979, t. 1: 5,6.

¹²⁹ Radiokarbonsko analizo vzorca živalskega zoba iz zemljene plasti pod zidom je opravil *Poznan Radiocarbon Laboratory* in ga datiral 2495 ± 35 BP 1.2 %N, 5.2 %C, 0.4 %coll.

Debele griže govori o intenzivni poselitvi gradišča v starejši železni dobi.¹³³

Gradina nad Brestovico prav tako sodi med naselja Komenskega Krasa. Gre za obsežno gradišče na hribu nad Tržaškim zalivom, ki je obvladovalo spodnji del Velikega dola.¹³⁴ Ob topografskih pregledih leta 1980 so bile na površini kamnitega nasipa pobrane keramične najdbe (*t. 11: 4–11*), ki kljub zelo slabi ohranjenosti dopuščajo kronološko in kulturno opredelitev naselbine v starejšo železno dobo.¹³⁵ Masivna skleda in posoda z ročajem (*t. 11: 4,11*) spominjata na oblike, znane s konca pozne bronaste dobe (*BF*) v Istri in Furlaniji, zlasti številne so na tolminskem grobišču.¹³⁶ Gradino nad Brestovico povezuje z bližnjimi gradišči Goriškega in Komenskega Krasa ter Posočja posoda z navzven nagnjenim ustjem in odebeljenim robom (*t. 11: 5*), datirana na konec 9. ali začetek 8. st.¹³⁷ Tako kot

¹³³ Vinazza 2012, 41 ss (avtorica gradivo uvršča v starejšo železno dobo, v čas 8.–5. st.).

¹³⁴ Marchesetti 1903, 39–40, Slapšak 1974a, 187.

¹³⁵ Nadi Osmuk se zahvaljujem za predajo gradiva.

¹³⁶ Cardarelli 1983, t. 22: 28A; Tasca 1999, t. V: 6–8; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 29: 2,5; 72: 14; 80: 12; Urem 2012, t. 40: 2,4; Vitri et al. 2018, sl. 5: 6; 7a: 16.

¹³⁷ Maselli Scotti 1988–1989, t. 7: 6,8; Mizzan 1989a, t. 22: 5–6; Svoljšak, Pogačnik 2001, t. 30: 7; 42: 9; Tomaj (*t. 4: 2*).

na gradiščih v Zagrajcu in Volčjem Gradu je tudi tu najštevilnejše zastopana razvita oblika lonca iz grobozrnate peščene gline (*t. 11: 7–10*) s primerjavami v najmlajših zasutjih na južnem pobočju Tomaja ter na Goriškem Krasu in v Tržaškem zalivu (v 7. in 6. st.).¹³⁸

Zaključimo lahko, da je bil Komenski Kras ponovno intenzivno poseljen ob koncu starejše železne dobe (6.–5. st.) in na prehodu v mlajšo železno dobo, ko je zaznati tudi večje gradbene dejavnosti oziroma obnove obzidij (severno obzidje v Tomaju, Zagrajec) ali dodatna utrjevanja obzidij (južno obzidje v Tomaju). Ob tem so pomenljive prav karavanske poti, ki so vodile od izvirov Timave, kjer je bilo v tistem času pomembno svetišče, prek kraške planote v Vipavsko dolino in naprej proti vzhodu. Keramične oblike iz najmlajših faz starejše železne dobe govorijo o tesnih stikih na Krasu živčice skupnosti z naselji Tržaškega zaliva (Katinara, Repentabor, izliv Timave) pa tudi v Posočju in vzhodni Furlaniji ter o njihovi kulturni navezanosti na estensko-venetski prostor.

¹³⁸ Glej tu *op.* 38 in 39; Lonza 1972, sl. 9: 5; Tomaj (*t. 2: 7*).

KATALOG

Najdbe začasno hrani ZVKD, OE Gorica in bodo po obdelavi predane v trajno hrambo Goriškemu muzeju v Novi Gorici. Navedene inventarne številke sočasne. Keramika je prostoročno izdelana.

Tabla 1

1. Odl. skleda; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; okras: poševna šibka kanelura; inv. št. TI-48. 2. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-137. 3. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; inv. št. TI-130. 4. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-131. 5. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: fino-zrnata; okras: rebro; inv. št. TI-132. 6. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-133. 7. Odl. ustja, ostenja in dna lončka, izdelani prostoročno; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: rebro; inv. št. TI-6. 8. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-4. 9. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-7.	10. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-20. 11. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: fino-zrnata; inv. št. TI-15. 12. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-21. 13. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-13. 14. Odl. lonca; površina: glajenje; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-23.

Tabla 2

1. Odl. pithosa; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-29.
2. Odl. pithosa; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-52.
3. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljena aplikacija; inv. št. TI-73.
4. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-35.

5. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-67.
6. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-33.
7. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; okras: poševni vrezi; inv. št. TI-54.
8. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: valovito rebro; inv. št. TI-31.
9. Odl. pithosa; površina: brisana, barvana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljeni rebri, barvni premaz; inv. št. TI-89.

Tabla 3

1. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. TI-798.
2. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-771.
3. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. TI-719.
4. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-445.
5. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-469.
6. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-168.
7. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljena bradavica; inv. št. TI-794.
8. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-395.
9. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-460.
10. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-446.
11. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-470.
12. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. TI-688.
13. Odl. sklede z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; prevrtna luknjica; inv. št. TI-169.
14. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb in odtis šila inv. št. TI-773.

Tabla 4

1. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-361.
2. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-435.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. TI-392.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-315.
5. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: odtis orodja; inv. št. TI-235.
6. Odl. ustja; površina: glajena; brisana; grobozrnata; inv. št. TI-468.
7. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-239.

8. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-466.
9. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravne kanelure in šrafirani trikotniki; inv. št. TI-437.

Tabla 5

1. Bronast gumb z dvema zankama na spodnjem delu; inv. št. TI-185.
2. Odl. vretenca; površina: slabo ohranjena; sestava: finoizrnatna; okras: snopi vrezanih cikcak in vodoravnih linij; inv. št. TI-632.
3. Vretence, izdelano prostoročno; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: vrezane cikcak linije; inv. št. TI-186.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-779.
5. Odl. lončka; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-643.
6. Odl. ostenja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; okras: snopi vodoravnih in poševnih žlebov; inv. št. TI-416.
7. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-295.
8. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-407.
9. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: odtis orodja; inv. št. TI-324.
10. Odl. ostenja; površina: gladka, barvana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis orodja; inv. št. TI-291.
11. Odl. ostenja; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; okras: vodoravni žleb in odtis šila; inv. št. TI-772.
12. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. TI-355.
13. Odl. ostenja pithosa; površina: brisana, barvana; sestava: drobnozrnata; okras: rebro, barvni premaz; inv. št. TI-367.
14. Odl. dna; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-448.
15. Odl. dna z nogo; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-455.
16. Odl. noge; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-441.

Tabla 6

1. Odl. ostenja z ročajem; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-826.
2. Odl. stojala ali trinožnika; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-644.
3. Odl. stojala ali prenosne pečke; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-680.
4. Odl. stojala ali prenosne pečke; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-673.
5. Odlomek svitka; površina slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-789.
6. Odl. cedila; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. TI-676.
7. Del ognjišča; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-259.
8. Del stenskega ometa; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. TI-426.

Tabla 7

1. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. ŠI-1051.
2. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: vrezane vodoravne linije in mrežast motiv; inv. št. ŠI-970.
3. Bronasta igla s strešasto glavico, z večjim in manjšim svitkom ter spiralnimi vrezji; inv. št. ŠI-1147.
4. Odl. sklede; površina: gladka, barvana: drobnoizrnatna; okras: vodoravne široke kanelure, rdeči premaz; inv. št. ŠI-844.
5. Odl. ostenja; površina: gladka, zunaj rdeče barvana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-843.
6. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: prilepljena valovita rebra; inv. št. ŠI-847.
7. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava finoizrnatna; inv. št. ŠI-595.
8. Odl. držaja; površina: brisana; sestava drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-217.
9. Odl. ostenja z ročajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-453.
10. Odl. posode z ročajem; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-462.
11. Odl. posode z ročajem; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-629.
12. Držaj; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-418.
13. Odl. ustja sklede; površina: polirana; sestava: finoizrnatna; okras: poševne kanelure; inv. št. ŠI-619.
14. Odl. ostenja z držajem; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-594.
15. Odl. ostenja z držajem; površina: glajena; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-596.
16. Odl. sklede z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; prevrtani luknjici; inv. št. ŠI-80.
17. Odl. skodele z ročajem; površina: gladka, polirana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-585.
18. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-79.

Tabla 8

1. Odl. lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: poševni odtisi šila; inv. št. ŠI-686.
2. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-542.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: vrezani šrafirani trikotniki in cikcak linije; inv. št. ŠI-547.
4. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: vodoravni žleb; inv. št. ŠI-602.
5. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-645.
6. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: vodoravni žleb in odtis šila; inv. št. ŠI-658.
7. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-597.
8. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-42.
9. Odl. pokrova; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: snopi kanelur; inv. št. ŠI-563.

10. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: bradavica; inv. št. ŠI-460.
11. Odl. ostenja z ročajem; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; okras: poševni žleb; inv. št. ŠI-593.
12. Odl. ročaja; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-211.
13. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-355.
14. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-535.
15. Odl. sklede, izdelane prostoročno; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; okras: odtis psevdovrvice; inv. št. ŠI-545.
16. Odl. ustja lonca; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-618.

Tabla 9

1. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-643.
2. Odl. ustja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-539.
3. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ŠI-549.
4. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-559.
5. Odl. ostenja lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-536.
6. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-590.
7. Odl. stojala ali prenosne pečke; izdelan prostoročno; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-561.
8. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-537.
9. Odl. ostenja lonca; površina: glajena; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-533.
10. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-553.
11. Odl. ustja lonca; površina: brisana; sestava: drobnoizrnatna; inv. št. ŠI-557.

Tabla 10

1. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: groboizrnatna; inv. št. ZIII-34.
2. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-30.
3. Odl. ročaja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-32.
4. Odl. posode; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-43.
5. Odl. ustja; površina: slabo ohranjena; sestava: groboizrnatna; inv. št. ZIII-35.
6. Odl. ustja; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-49.
7. Odl. ostenja; površina: gladka, zunaj barvana; sestava: finoizrnatna; okras: rdeč premaz; inv. št. ZIII-50.
8. Odl. ostenja z držajem; površina: brisana; sestava: finoizrnatna; inv. št. ZIII-52.

9. Odl. ostenja; površina: slabo ohranjena; sestava: fino-zrnata; inv. št. ZIII-38.
10. Odl. ostenja; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; okras: prilepljeni rebri; inv. št. ZIII-17.
11. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. ZIII-14.
12. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-9.
13. Odl. ostenja z držajem; površina: brisana; sestava: drobnozrnata; inv. št. ZIII-23.
14. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-48.
15. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. ZIII-25.
2. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-5.
3. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-1.
4. Odl. ustja z ročajem; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-12.
5. Odl. ustja; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-18.
6. Odl. posode; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; inv. št. BI-25.
7. Odl. ostenja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-14.
8. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: drobnozrnata; okras: bradavica; inv. št. BI-17.
9. Odl. ustja lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: drobnozrnata; okras: poševni vrezi, inv. št. BI-16.
10. Odl. lonca; površina: slabo ohranjena; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-30.
11. Odl. sklede; površina: brisana; sestava: grobozrnata; inv. št. BI-15.

Tabla 11

1. Odl. lonca; površina: glajena; sestava: grobozrnata; inv. št. VGI-2.

- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 1975.
- AHUMADA SILVA, I., F. MASSELI SCOTTI, E. MONTAGNARI KOKELJ 1989, Castellazzo di Doberdò. – *Annali di Storia Isontina* 2, 87–142.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 525–535.
- BETIC A., F. BERNARDINI, E. MONTAGNARI KOKELJ 2007, I castellieri di Trieste tra Carso e mare. – V / In: R. Aurimemma, S. Karinja (ur. / eds.), *Terre di mare. L'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Trieste, 8–10 novembre 2007, 25–37, Trieste.
- BORGNA, E. P. CÀSSOLA GUIDA, S. CORAZZA (ur. / eds.) 2018, *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di Preistoria e Protostoria 5.
- BORGNA et al. 2018 = E. Borgna, P. Càssola Guida, S. Corazza, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 97–118.
- BRATINA, P. 2001a, Lipa-Cerkvence. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 61–62.
- BRATINA, P. 2001b, Tomaj, Gradišče. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 135–136.
- BRATINA, P. 2005, Tomaj, the archaeological rescue excavation of the rampart. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 613–616, Trieste.
- BRATINA, P. 2006, Grgar – gradišče Grajšče. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 42 (2005), 47–49.
- BRATINA, P. 2007, Tomaj-arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 43 (2006), 223–224.
- BRATINA, P. 2008, Tomaj-arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44 (2007), 285.
- BRATINA, P. 2009, Grgar – Grajšče, utrjeno železnodobno gradišče. – V / In: J. Doljak (ur. / ed.), *Grgarski zbornik*, 21–27. Grgar.
- BRATINA, P. 2014a, Zidanca pri Podnanosu / Zidanca near Podnanos. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 549–561.
- BRATINA, P. 2014b, Log pri Vipavi. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 569–579.
- BRATINA, P. 2014c, Tomaj. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 587–593.
- BRATINA, P. 2018, Bronze and Iron Age settlements in the Kras and the Vipava Valley, Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 173–180.
- BRATINA, P. 2019, Štanjelski hrib v preteklosti. Pregled arheoloških raziskav. – V / In: E. Belingar (ur. / ed.), Štanjel: *variacije v kamnu. Kulturna dediščina Štanjela*, 43–57, Ljubljana.
- BRESSAN, F. 1988–1989, Le Valli del Natisone e La Kovačeva jama di Robič (Nadiške doline in Kovačeva jama pri Robiču). – *Arheološki vestnik* 39–40, 519–528.
- CARANCINI, G. L. 1975, Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale. – *Prähistorische Bronzefunde* 13/2.
- CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 87–112, Udine.
- CÀSSOLA GUIDA, P., C. BALISTA 2007, *Gradišca di Spilimbergo (Pordenone). Indagini di scavo in un castelliere protostorico 1987–1992*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.
- CÀSSOLA GUIDA, P., E. BORGNA 1994, *Pozzuolo del Friuli I. I resti della tarda età del bronzo in località Braida Roggia*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 2.
- CÀSSOLA GUIDA, P., S. MIZZAN 1996, *Pozzuolo del Friuli II,1. La prima età del ferro nel settore meridionale del Castelliere*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 4.

- CÀSSOLA GUIDA, P., S. VITRI 1983, Letà del bronzo finale e del ferro in Friuli. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 189–203, Udine.
- CESTNIK, V. 2009, Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja. Analiza pokopa željeznodobne Istre (Iron Age necropolis Kaštel near Buje. Analysis, of burial practice in the Iron Age Istria). – Monografije i katalogi Arheološki muzej Istre 18.
- COLONNA, C., L. SALZANI, E. TOMAELLO 2010, Catalogo. – V / In: L. Salzani, C. Colonna (ur. / eds.), *La fragilità dell'urna. I recenti scavi a Narde. Necropoli di Frattesina (XII-IX sec. a.C.)*, 181–374, Rovigo.
- CORAZZA, S., P. CÀSSOLA GUIDA, 2018, Il castelliere di Variano (Basiliano, Udine). – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 653–662.
- CRISMANI, A. 2005, Gli scavi di Carlo Marchesetti al castelliere di Cattinara: i materiali protostorici. – V / In: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i Castellieri 1903–2003. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003*, 117–149, Trieste.
- ČREŠNAR, M. 2014, Rogoza pri Mariboru. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 225–248.
- DULAR, J. 1973, Bela Krajina v starohalštatskem obdobju (Die Bela Krajina in der frühen Hallstattzeit). – *Arheološki vestnik* 24, 544–591.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- DULAR, J., M. TOMANIČ JEVREMOV 2010, Ormož. *Utrjeno naselje iz pozne bronaste in železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545659>
- FABEC, T. 2006, Tomaj, Arheološko najdišče Tabor. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 42 (2005), 166–167.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2014, Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 595–602.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2018, Tomaj: Gradišče in Tabor. Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes. – *Goriški letnik* 42, 9–44.
- FLEGO, S., L. RUPEL 1993, *Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine*. – Trst.
- FURLANI, U. 1996, Depojska najdba iz Šempetra pri Gorici (Il ripostiglio di San Pietro presso Gorizia). – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*, Katalogi in monografije 30, 73–88.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Željezno doba, 25–182, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit*. – Katalogi in monografije 37.
- GERBEC, T., M. MLINAR 2018, Problematika zgodnjega latena v Posočju in Nadiških dolinah ter najdišče Bizjakova hiša v Kobaridu. – *Goriški letnik* 45–71.
- GRAHEK, L. 2014, Slivnica pri Mariboru – Orehova vas. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 249–273.
- GRAHEK, L. 2018, Naselbinska keramika z Mosta na Soči / Pottery from the settlement at Most na Soči. – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Željeznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 249–306. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 2012, *Volčji Grad*. – Komen.
- KEMENCZEI, T. 2009, Studien zu den denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe. – *Inventaria Praehistorica Hungariae* 12.
- KNEZ, T. 1984, Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982 (Das Urnengräberfeld in Novo Mesto. Vorbericht der Grabung 1982). – *Arheološki vestnik* 35, 119–133.
- KRUH, A. 2014, Kobarid. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 615–627.
- LAHARNAR, B. 2018, Kovinske in steklene najdbe ter kamniti kalupi iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči (Metal finds, glass finds and stone moulds from the Iron Age settlement at Most na Soči). – V / In: J. Dular, S. Tecco Hvala (ur. / eds.), *Željeznodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, 195–247. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501091>
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, Denar pred denarjem. – V / In: P. Bitenc, B. Laharnar, P. Turk. (ur. / eds.), *Željeznodobne zgodbe s stičišča svetov*, 89–94, Ljubljana.
- LONZA, B. 1972, Studio preliminare sul castelliere di Monrupino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 1 (1970–1972), 21–82.
- LONZA, B. 1977, *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*. – Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 2.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del castelliere degli Elleri*. – Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 4.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 2014, Ptuj. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 197–203.
- MANDRUZZATO, L. 2017, Archeologia ad Elleri: le più recenti scoperte. – V / In: P. Maggi, F. Pieri, P. Ventura (ur. / eds.), *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*, 186–207, Trieste.
- MARCHESETTI, C. 1886, *La necropoli di S. Lucia*. – Bollettino della Società Adriatica di scienze naturali in Trieste 9.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*. – Atti del Museo civico di storia naturale 4.
- MASELLI SCOTTI, F. 1979, Prime considerazioni sul recente scavo a Cattinara. – V / In: *L'età del Bronzo e del Ferro nell'Isontino*. Atti del Convegno di Studi, Gorizia, giugno 1977, 45–55, Gorizia.

- MASELLI SCOTTI, F. 1981, Il bronzo finale e il primo ferro a Cattinara. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 12/1, 133–160.
- MASELLI SCOTTI, F. 1983, L'insediamento di Duino. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 211–214, Udine.
- MASELLI SCOTTI, F. 1988–1989, Considerazioni su recenti scavi al Castelliere di Elleri e confronti con abitati coevi del Carso triestino e goriziano (Izsledki novih izkopavanj na Kaštelirju pri Jelarjih v primerjavi s sočasnimi naselbinami Tržaškega in Goriškega Krasa). – *Arheološki vestnik* 39–40, 509–518.
- MASELLI SCOTTI, F. 2005, Cattinara, Trieste. Modalità di sistemazione. – V / In: G. Bandeli, E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003*. Atti del Convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003, 149–167, Trieste.
- MASELLI SCOTTI, F., M. PARONUZZI 1984, Abitato protostorico di Duino. Scavi 1983. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, 148–160, Udine.
- MATOŠEVIČ, D., K. MIHOVILIČ 2004, *Prapovijesni nalazi na trgu G. Matteottija u Rovinju / Reperti preistorici di Piazza G. Matteotti a Rovigno*. – Rovinj.
- MIHOVILIČ, K. 2001, *Nezakij. Prapovijesni nalazi 1900. – 1953. / Nesactium. Prehistoric finds 1900 – 1953*. – Monografije i katalozi 11.
- MIZZAN, S. 1989a, Rocca di Monfalcone. – V / In: E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Il Carso Goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo*, Catalogo della Mostra, 103–104, Gorizia.
- MIZZAN, S. 1989b, S. Polo. – V / In: E. Montagnari Kokelj (ur. / eds.), *Il Carso Goriziano tra protostoria e storia. Da Castellazzo a San Polo*, Catalogo della Mostra, 107–114, Gorizia.
- MIZZAN, S. 1996, La ceramica. – V / In: P. Càssola Guida, S. Mizzan, *Pozzuolo del Friuli II/1. La prima età del ferro nel settore meridionale del castelliere. Lo scavo e la ceramica*, 43–198, Roma.
- MLINAR, M. 1999, *Vipavska dolina v prazgodovini*. – Diplomatska naloga / BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- MLINAR, M. 2002, *Nove zanke svetolucijske uganke – arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000 do 2001*. – Tolmin.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia-Trieste). – *Aquileia Nostra* 67, 10–46.
- MORETTI, M. 1979, Note sulla tipologia delle anse nella ceramica dei castellieri del Carso triestino. – V / In: *L'età del Bronzo e del Ferro nell'Isontino*. Atti del Convegno di Studi, Gorizia, giugno 1977, 57–77, Gorizia.
- MOSER, K. 1906, Über prähistorische Funde von Gradisce und Tabor von Tomaj im österreichischen Litorale. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 36, 140–141.
- MÜLLER KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. – *Römisch-Germanische Forschungen* 22.
- NOVAKOVIČ, P. 2001, *Prostorska in pokrajinska arheologija: študija na primeru Krasa*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- OMAN, D. 1981, Brinjeva gora – 1953 (Obdelava prazgodovinske keramike). – *Arheološki vestnik* 32, 144–216.
- OSMUK, N. 1995, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 35 (1993), 163–164.
- OSMUK, N. 1997, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 36 (1994–1995), 207.
- OSMUK, N. 2001, Štanjel – vas: parc.št.15 (pri Kobalovem stolpu). – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 128.
- PETTARIN, S. 2006, *Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco*. – *Studi e ricerche di protostoria mediterranea* 7.
- PUŠ, I. 1971, Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. *Izkopavanja v letih 1964–1965 (Ne-kropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965)*. – *Razprave* 1. razreda SAZU 7/1.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani (Das vorgeschichtliche Gräbelfeld in Ljubljana)*. – *Razprave* 1. razreda SAZU 13/2.
- REJEC BRANCELJ, I. 1999, Kras. – V / In: D. Perko, M. Orožen Adamič (ur. / eds.), *Slovenija. Pokrajina in ljudje*, 234–245, Ljubljana.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900*. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*. Monografie di Preistoria 1.
- SAKARA SUČEVIČ, M. 2004, *Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) (Prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria))*. – *Annales Mediterranea, Koper*.
- SAKARA SUČEVIČ, M. 2008, Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali. Revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana. – *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et Sociologia* 18/2, 439–454.
- SAPAČ, I. 2011a, Ivanji Grad (Castelgiovanni), domnevni grad ali dvor Castrum Johannis, Zagrajec (Zagraie). – V / In: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji* 5. *Kras in Primorje*, 44–45, Ljubljana.
- SAPAČ, I. 2011b, Štanjel (Sant'Angelo, Sankt Daniel, San Daniele), stolp Gledanica, Na T(u)rnu. – V / In: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji* 5. *Kras in Primorje*, 246–252, Ljubljana.
- SLAPŠAK, B. 1974a, Brestovica pri Komnu. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 187.
- SLAPŠAK, B. 1974b, Tomaj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 192–193.
- SLAPŠAK, B. 1974c, Zagrajec. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 195.
- SLAPŠAK, B. 1974d, Tomaj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 230.
- SLAPŠAK, B. 1995, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. – *Arheo* 17.
- SLAPŠAK, B. 2003, O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu / The end of prehistoric communities in the Karst region. – *Arheološki vestnik* 54, 243–257.
- STARE, F. 1954, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische funde aus der eisenzeit in Ljubljana)*. – *Dela* 1. razreda SAZU 9.
- STARE, F. 1975, Dobova. – *Posavski muzej Brežice* 2.
- SVETLIČIČ, V. 1997, Prazgodovinska keramika (Prehistoric Pottery). – V / In: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska*

- in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / *A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 39–56. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- SVOLJŠAK, D. 1988–1989, Posočje v bronasti dobi (Das Sočagebiet in der Bronzezeit). – *Arheološki vestnik* 39–40 (1989), 367–386.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2001, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 1. Katalog / Tolmin, the prehistoric cemetery 1. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- ŠAVEL, I. 1994, *Prazgodovinske naselbine v Pomurju*. – Monumenta Pannonica, Murska Sobota.
- TASCA, G. 1999, Recenti rinvenimenti protostorici nel territorio di Codroipo. – V / In: M. Buora (ur. / eds.), *Quadrivium. Sulla strada di Augusto - dalla preistoria all'età moderna*, Archeologia di frontiera 3, 7–59.
- TASCA, G., C. PUTZOLU, D. VICENZUTTO 2014, *Un castelliere nel Medio Friuli. Gradiscje di Codroipo, 2004–2014*. – Codroipo.
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, J. KOCUVAN 2004, Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügeln auf der Magdalenska gora. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological outline. – V / In: D. Svoltjšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery 2. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–725.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., P. TURK 2014, Ostri vrh pri Štanjelu / Ostri vrh near Štanjel. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 603–610.
- TERŽAN, B., E. BORGNA, P. TURK 2016, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia 3*. – Katalogi in monografije 42.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja . Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TOMANOVIČ JEVREMOV, M. 1988–1989, Žarno grobišče v Ormožu (Das Urnengräberfeld von Ormož). – *Arheološki vestnik* 39–40, 277–322.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age hoards from central and western Slovenia. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 397–406.
- UREM, D. 2012, *Limska gradina. Keramika s področja nekropole / The Limska Gradina hillfort. Pottery from the cemetery area*. – Monografije i katalogi 21.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- VINAZZA M. 2012, Prazgodovinska keramika z gradišča Volčji Grad - Debela griža. – V / In: M. Guštin (ur. / ed.), *Volčji grad*, 39–57, Komen.
- VINCI, G. 2018, Materiali dell'età del bronzo provenienti da Visco (Palmanova): un possibile castelliere di pianura? – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 633–640.
- VITRI et al. 1991 = S. Vitri, M. Lavarone, E. Borgna, S. Pettarin, M. Buora 1991, Udine dall'età del bronzo ad età altomedievale. – *Antichità Altoadriatiche* 37, 71–122.
- VITRI et al. 2018 = S. Vitri, F. Zendron, G. Petrucci, S. Corazza 2018, Castelliere di Castions di Strada (Udine): contesti del Bronzo Finale. – V / In: Borgna, Càssola Guida, Corazza (ur. / eds.) 2018, 685–696.
- VOJAKOVIČ, P. 2014, Tribuna. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 392–412.
- VONČINA, D. (ur. / ed.) 2018, *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji*. – Gorjansko.
- VUGA, D. 1982, Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972. – *Goriški letnik* 9, 3–12.
- ZAVRTANIK, J. 2001, Prazgodovinska podoba Solkana. – V / In B. Marušič (ur. / ed.), *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*, 10–21, Solkan.
- ZENDRON, F. 2017, In cammino verso la storia. I manufatti dell'età del Bronzo e dell'età del Ferro. – V / In: P. Maggi, F. Pieri, P. Ventura (ur. / eds.), *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*, 209–249, Trieste.
- ŽBONA TRKMAN, B. 1981, Štanjel. – *Varstvo spomenikov* 23, 216–217.
- ŽBONA TRKMAN, B., A. BAVDEK 1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski Vrh. – V / In: Teržan (ur. / ed.) *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Enolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*, Katalogi in monografije 30, 31–72.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- LAVRINC, M. 2011, *Poročilo o dokumentiranju ob gradnji zidu na parceli 2024, k.o. Tomaj*. Ljubljana. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- LESKOVAR et al. 2019 = T. Leskovar, M. Vinazza, M. Črešnar, D. Mlekuž, B. Mušič, *Končno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na arheološkem najdišču Debela Griža (EŠD 836), Ljubljana*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- SLAPŠAK, B. 1973, Štanjel. – Topografija Krasa. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.
- TURK, M., J. RUPNIK 2013, *Preliminarno poročilo o arheološki raziskavi. Arheološko dokumentiranje in raziskava v Zagrajcu pri Komnu. Idrija*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica.

Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age

Summary

The paper discusses Bronze Age and Early Iron Age sites in the Komen Karst, which is located in the northern Karst plateau (*podolje*) and is the largest plain of the native Karst (*Fig. 1*). Recent archaeological excavations at the hillforts in Tomaj, Štanjel and Zagrajec shed good light on the construction of dry-stone walls, settlement cycles and material culture in this area.

Tomaj – Gradišče

The prehistoric settlement is situated on an elongated plateau on the top of a hill at an altitude of 380 m asl, rising above the fertile Karst plain in the central part of the Karst. The extensive upper plateau is called Gradišče, and the eastern part of the hill is called Tabor after the mediaeval fortress located there (*Fig. 2*). The site has been known since the late 19th century, when a wealth of prehistoric, Roman and mediaeval finds and inhumation burials were discovered during the demolition of the mediaeval fortified enclosure, St Paul's Chapel and parts of the rampart. The importance of the central settlement is attributed by the researchers with the size of the settlement, the agrarian hinterland, the continuity of the settlement in Roman times and the so-called satellite hillforts in the wider surroundings. (*Fns. 1–4*)

Recently, several rescue archaeological excavations have been carried out on it (*Fig. 2*). In the central part of Gradišče, modest traces from the Late Iron Age and fragments of Roman amphorae were discovered in 2006 (*Fig. 2: 3*). Along a path on the southern slope (*Fig. 2: 4*) excavation in 2010 revealed a backfilled pit at a depth of 1.6–1.8 m, two colluvial layers with prehistoric pottery beneath, and an intact prehistoric layer at 2.13–2.51 m. In 2014, on the western foothill (*Fig. 2: 5*), several interventions associated with the placement of terraces for agricultural use were noted. In 2016, west of the church of St Peter and Paul (*Fig. 2: 6*), an embankment, which is thought to have fortified the edge of the hillfort in the Early Iron Age, or it may be a remnant of an Iron Age wall. According to the pottery found there, the beginning of the Tomaj hillfort is dated to the Middle or Late Bronze Age, and the stronger pulse of life of the

settlement and building activity can be noted in the Early Iron Age. The terraces discovered on the southern and western slopes probably date from this period, while the remains of the prehistoric rampart can now only be seen on the northern side of the hill. (*Fns. 5–13*)

Trenching on the northeastern terrace in 1994 (*Fig. 2: 1*) revealed several phases of rampart construction and the upgrading of walls made of unworked Tomaj limestone.

1. *Phase 1 – Wall A* (*Fig. 3; 4*): in the excavation area, over 4 × 2 m large surface was paved with carefully laid stones and with a nicely aligned inner edge (*Fig. 4: A*). It probably represents the remains of the foundation stones of the earliest wall. In the middle part of the trench it was cut transversely by a narrow strip of earth (*Fig. 4: arrows*), perhaps a bed for a wooden beam, which could be a construction element of the wall. Larger stones and densely packed small stones continued in the eastern border of the excavation area, and in the western part limestone slabs were laid close to one another. Greasy loam of intense red colour was compacted over the stones and between the rubble and cobbles. In the western part, however, the limestone slabs were covered with debris of Phase 2 wall (B). In this part, two levels of stones of the first wall were found, the lower being more solid built. It is probable that the earliest rampart was demolished when Phase 2 wall was built and the stones were used for the newly built rampart. Thus, it is possible that only the foundation stones of the earliest wall remained in the original position, which could have served as a pavement along the Phase 2 rampart. (*Fns. 14–16*)

2. *Phase 2 – Walls B and D* (B, D, E; *Fig. 3; 4*): the foundations for the Phase 2 rampart were formed in the eastern part by large blocks of stone, with which the edge of the terrace (E) was reinforced. The inner face (B) of dry-stone wall, Phase 2 was well preserved in five or six courses of carefully stacked stones, while the outer face is no longer preserved, but it is probable that it stood on the edge of a reinforced terrace (E), and that the intermediate space was filled up with larger and smaller stones and rubble mixed with earth. As the rampart was not the most stable, another row of stones (D) was

placed 1 m from the inner face (B) of the wall and parallel to it, which is preserved in three or four courses. This retaining wall was not built directly on the edge of the terrace (E), which was reinforced with stones, but on the intermediate fill of the wall. As this was obviously only a partial repair, a third wall support (C) was erected later. (*Fns. 17–18*)

3. Phase 3 – Wall C (Fig. 3; 4): The third wall support (C) was erected later, it was placed on the paved edge of the terrace (E) in the eastern part. The inner face of Phase 3 (C) wall was poorly constructed and consisted of larger, elongated stones in six to seven courses. Numerous fragments of pottery, especially large phittoi, found among the stones that filled the wall, which had collapsed along the slope, attest to its recent construction. The fill formed a 1 m thick layer of small stones with numerous fragments of large vessels and animal remains, which was covered by the debris of Phase 3 wall (C) (*Fn. 19*).

An interesting construction element are also the stone walls (F), which stand transversely to the main rampart. These transverse walls served to improve the stability of the rampart and are reminiscent of the so-called cassette construction of ramparts.

Phase 1 rampart can be dated by the pottery (*Pl. 1: 1–6*) that was discovered in a layer of dark red to black loamy between the stones of the earliest rampart (A) and a reddish-brown layer under the stones of Phase 2, to the 10th century BC, the *Bronzo finale* (henceforth *BF*) or at the transition from the 10th to the 9th century, i.e. the *Bronzo finale/Prima età del ferro (BF/Fe I)*. Comparisons are found at sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, Vipava and Soča Valleys, and Friuli, as well as central and eastern Slovenia (*Fns. 20–25*). A fragment of a flat ingot was also found among the flat stones, a heavily worn bronze piece was also found in the reddish brown soil at the level of the foundation stones of the outer face of Phase 2 wall (B), which is reminiscent of a broken raw bronze found in the settlement at Most na Soči and in the Šempeter hoard. Ingots and bronze fragments are frequent finds in the Late Bronze Age and Early Iron Age settlements in western and central Slovenia. Because of their high lead content, it is generally assumed that they were used as a pre-monetary medium of exchange. (*Fns. 26–29*)

Phase 2 rampart. In a layer of distinctly red, greasy soil over the remains of the earliest wall (A) and under the debris of the inner wall surface

of Phase 2 wall (B), a small pot, damaged by fire (*Pl. 1: 7*) was found, similar to the vessels of the Sv. Lucija group from the phases of Sv. Lucija Ib and Ic1. Related vessels, only slightly larger, are known from settlement layers from the beginning of the Iron Age in the Gulf of Trieste and Friuli. In the lower part of the wall filling, between the inner face of the Phase 2 wall (B) and the inner face of the Phase 3 wall (C), animal remains and fragments of Iron Age pottery were found (*Pl. 1: 10–14*). Comparable finds are known from the 8th and 7th centuries BC in the Gulf of Trieste, Istria, Goriški Kras and Soča Valley. (*Fns. 30–34*)

Phase 3 rampart. In the upper part of the filling between the walls of Phase 2 and 3, a wall of *pithos* with ribs (*Pl. 1: 12*), several fragments of such pithoi with applied horizontal ribs and with traces of fine coating or red paint (*Pl. 2: 1,2,9*) were found in the fill on the north side of the latest wall (C). It is a typical storage vessel of the Sveta Lucija group in the phases Ic and IIa. Related specimens are also known from other hillforts of the Komen Karst, the Gulf of Trieste, Istria, the southern edge of the Notranjska and Friuli. Larger pots made of coarse-grained, sandy clay have also been found in this fill (*Pl. 2: 3–8*), which were widespread throughout the northern Adriatic in the period from the 7th to the 5th century BC. (*Fns. 35–41*)

The pottery fragments found at the level of the wall foundations and in the lower part of the intermediate fill between the inner face of Phase 2 wall (B) and the inner face of the Phase 3 wall (C) determine the Phase 2 rampart at the beginning of the Iron Age, i.e. at the transition from the 9th to the 8th century BC, while the finds from the fill of the latest wall (C) date to the reconstruction or consolidation of the rampart of Phase 3 in the 6th or 5th century BC.

The Iron Age settlement in Tomaj extended to the foot of the southern slope, which is evidenced by prehistoric layers discovered from 2005 to 2007 (*Fig. 2: 2*). In addition to vessel fragments, hearth utensils and other household inventory were discovered in the intact layers, such as ceramic rings, parts of portable ovens, colanders, spindle whorls (*Pl. 6: 2–8*), remains of loam daub, whetstones and stone querns, as well as charcoal bits and numerous animal remains.

On the upper terrace, a reddish-brown layer was documented beneath the wall and modern embankments along the entire length of the profile (78.5 m), in which areas with increased concen-

trations of pottery, animal remains and charcoal were observed. Radiocarbon dating of the charcoal sample from this layer indicates to 9th century BC (Fig. 11: Beta-251073). In the western part of the profile, a 0.9 m deep ditch was dug into this layer (Fig. 5), 1.5 m wide at the top and 0.4 m wide at the bottom. Within it, on a 0.5 m thick gravel base was set a 1 m wide drystone wall, crossing the slope and consisting of stones in two courses, preserved to a height of 0.5 m. On one side of the ditch lays the debris of a wall, and on the other side a 1.5 m high earthwork. In the backfill of the ditch, fragments of Iron Age pottery, damaged by fire, and a spindle whorl (Pl. 5: 2,5), as well as animal remains and charcoal were discovered. Radiocarbon dating of the charcoal sample from the bottom of the ditch indicates to 9th century BC (Fig. 11: Beta-251074). A massive horizontal handle was also found at the bottom of the ditch (Pl. 6: 1) of a characteristic form for the beginning of the Early Iron Age in the region of the northern Adriatic. (Fns. 42–47)

An entrenchment in the prehistoric layer was also documented in 2006 in the western part of the central terrace (Fig. 2: 2). Here, the ditch was 4.5 m wide and 1.5 m deep and filled with laid down larger stones, including fragments of Iron Age pottery. On this 65 m long terrace two prehistoric layers were visible beneath the crumbling modern embankments. They ran from the ditch in the western part to the wall in the eastern part and are part of the backfilling of the terrace with settlement material in the secondary position. The dry-stone wall was discovered about 2 m below the surface in a layer of brown loamy soil with charcoal bits, animal bones and pottery fragments (Fig. 6). It was built parallel to the slope, facing south and was preserved in a course of stones for almost 2 m. Considering its location on a steep slope, it could be a remnant of the retaining wall of the buried terrace. An intact cultural layer up to 1 m thick extended from the wall to the eastern edge of the excavation for a length of 9 m. In the upper part of this layer, an intensive concentration of charcoal, animal remains and pottery was observed over a width of 3 m. The charcoal samples from this layer are radiocarbon dated from 11th to 9th BC (Fig. 11: Beta-222228 and Beta-222229). (Fns. 48–50)

An intact Iron Age 0.3 m thick layer was also discovered on the low terrace at the base of the hill (Fig. 2: 2) in 2005. Here too there were documented a pit or ditch dug into the natural deposit, and a cut into a slope with debris of a wall. (Fns. 51–52)

From what has been said, we may assume that a ditch ran across the southern slope, into which a dry-stone wall was set on the uppermost terrace, perhaps as a support for the rampart or the upper terrace. There were also terraces on the slope and the remains of a transverse wall in the central terrace. Supporting transverse walls and terraces on the slope, fortified with dry-stone walls, have also been discovered at some other sites in the hinterland of the Gulf of Trieste and in the Karst, and ditches were an important part of the defence of Friulian settlements. (Fns. 53–57)

Rare pottery fragments (Pl. 3: 1–3) found in the area of the upper terrace indicate the earliest occupation of the Tomaj hill in the Middle and Late Bronze Ages – *Bronzo medio* and *Bronzo recente* (BM/BR). They belong to the characteristic Bronze Age vessels on the hillforts of the Slovenian and Italian Karst, the Vipava Valley and Istria. The material from the beginning of the Iron Age (9th–8th century) comes mainly from the upper two terraces (Pl. 3: 4–14; 4: 1–9; 5: 6–12,14–16; 6: 1–8), while finds from the later phases of the Early Iron Age (7th–5th c.) were mostly found in the lower part of the bank or in the backfills of entrenchments into the earlier layer (Pl. 5: 1,5,13). Comparisons for most of the ceramic forms are found in the wider northern Adriatic in contexts dating to *BF/Fe I*, among which the form of a vessel with a strongly everted rim is common (Pl. 4: 6–9). The vessel form popular in the Karst in the Early Iron Age is represented by pots with a distinctly thickened and everted rims (Pl. 4: 2), which can be traced from Friuli to the Ljubljana Basin. Dishes with inverted rims are also very common. Earlier examples, which can be dated to the 9th century on the basis of comparisons, often have a smaller applied knob or a handle (Pl. 3: 4–7,12,13), while the 8th century bowls are smaller and more open, with a thickened rim or flat cut (Pl. 4: 1,3). A high foot was also found (Pl. 5: 16), similar to that of the bowls in the Venetian area, however, are also common in the Sveta Lucija group of the 8th century BC. Thickened pot rims (Pl. 5: 4) and handles of larger vessels, as well as decorations with applied knobs (Pl. 5: 7,8,12) also fall within this time frame.

Still earlier elements are present in the modes of ornamentation. The decoration of horizontal and oblique grooves (Pl. 4: 9) is common in the 10th and 9th centuries BC on vessels from settlements from Veneto via the Trieste region to Istria and central Slovenia. Decoration with horizontal

grooves in combination with impressed dots is also earlier (*Pl.* 3: 14; 5: 11). It is characteristic of the Late Urnfield Culture. The impressed decoration (*Pl.* 4: 5; 5: 9) dates to the end of the 10th or 9th century BC, with the nearest comparisons being in the northern Adriatic coastal belt and in Friuli. The motif of horizontal and transverse stripes of incisions on the shoulders of vessels (*Pl.* 5: 6) dates to the transition from the 9th to the 8th century BC, known from sites in the Karst, in the Gulf of Trieste and Friuli, and Este. (*Fns.* 58–85)

In the hillfort of Tomaj, a more intensive settlement is evident at the turn of the 1st millennium BC, i.e. at the end of the Bronze Age or the beginning of the Early Iron Age, judging by the number of finds from this period, which could be related to the arrival of a new population or to the growth of previous settlers under certain socio-economic and historical circumstances. The strong involvement of the settlement in the trade and cultural flows between the coastal Mediterranean and the inland continental world from the end of the Bronze Age to the early Iron Age is evidenced not only by ceramic finds but also by rare metal objects. The construction of the Tomaj Phase 2 wall (B) coincides with the intensification of northern Italian contacts in the early 8th century BC. That Tomaj represented one of the central hillforts of the prehistoric community in the Komen Karst is also shown by an accidentally discovered weapon hoard from the end of the 8th century BC near the settlement (see here Guštin, Božič, Fig. 3). A bronze button with two loops, found in the hillside debris at the foot of the hill, which belonged to a horse equipment (*Pl.* 5: 1) can be associated with the latest Iron Age building activities at this site. The button may be an indicator of a military conflict for supremacy over strategic Karst passages. The final restoration of the northern Tomaj rampart (Phase 3 – wall C) also occurred during this period. (*Fns.* 86–89)

Štanjel – Gradišče

This prehistoric settlement on the edge of the Karst plateau was already recognized by Carlo Marchesetti, who also pointed out its poor preservation. It covered the whole of the upper part and the slope of the hill with an altitude of 360 m a.s.l. It controlled most of the Komen Karst and the passages through the Raša and Branica

valleys (*Fig.* 7). The course of the prehistoric rampart cannot be seen in the terrain today, although the prevailing opinion is that the rampart of the late medieval camp followed it. The millennial settlement of the hill, particularly the late medieval and modern constructions, probably caused that the prehistoric settlement remains have only exceptionally survived in their original position. Archeological excavations have found prehistoric rampart only in the central part of the eastern edge of the present settlement (*Fig.* 8). The terraces on the NW and NE slopes of the hill, which may be part of the defensive structures, are probably also prehistoric, as at Tomaj. An Iron Age structure was discovered in the area of the western palatium of the castle, and within the walls other structures dug into the bedrock, as well as the remains of dry-stone retaining walls, which are more difficult to determine. Some pottery fragments (*Pl.* 7: 1,7,8,15) indicate that Štanjel was already inhabited in the Middle Bronze Age, as well as in the Younger and Late Bronze Ages (*BM–BF*), similar to most hillforts in the northern Adriatic. A more intensive settlement is evident at the turn of the 1st millennium BC (*BF*) and in the early Iron Age (*Fe I*), from the 11th to the end of the 6th century BC. After a short break, the Štanjel hill was settled again at the end of the Late Iron Age, in the 2nd and 1st centuries BC and later in Antiquity and the late Middle Ages until today. (*Fns.* 90–98)

The presented selection of finds (*Pl.* 7–9) from archeological excavations in 1992 and 1993 on the lower terrace of the southern slope and along the road on the eastern edge of the settlement, as well as along the tower on the southern camp wall, investigated in 2007 and 2008 (*Fig.* 8), points to the settlement of Štanjel at the turn of the 1st millennium BC. This is evidenced by fragments of pots with upturned rims, larger dishes with inverted rims, decorated with facets or oblique grooves, and vessels with handles of various forms (*Pl.* 7: 9–14; 16–18; 8: 1,2,11,13). Comparisons for these forms can be found in Late Bronze Age and Early Iron Age sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, and Friuli. The tunnel handles appear as early as *BR*, as well as in Urnfield contexts of central and eastern Slovenia. Earlier elements include decoration with horizontal grooves, knobs and the motif of stabs and horizontal grooves. (*Pl.* 8: 4,6,10). In the time span from the end of the 10th to the 8th century BC, vessels made mainly of fine-grained clay with sand inclusions, with everted rims, with

short necks, bowls with high handles, dishes with decoration, portable ovens, lids and massive horizontal handles (*Pl. 8: 3,5,9,11,12,14–16; 9: 1–7,9,11*). Decoration with pseudo-cord impressions, incised hatched triangles and zigzag lines (*Pl. 8: 3,6–9,15*) are also popular. (*Fns. 99–107*)

A smaller bronze pin of the Vadena type according to Carancini (*Pl. 7: 3*), characteristic of the male costume of the time in the wider northern Adriatic region, dates to the late 9th and early 8th century BC. (*Fns. 108–110*)

Vessels with a thickened everted rims (*Pl. 7: 6; 9: 10*) can be dated to the 8th or 7th century BC, and are common at the sites of the Gulf of Trieste and in its Karst hinterland. The latest finds are fragments of vessels with applied ribs and with traces of painting or graffiti on the outer surface (*Pl. 7: 4,5*), which occur in the northern Adriatic under the influence of the Venetian cultural area. Comparisons can be found in the hillforts of Komen and Trieste, in Friulian settlements and in Posočje in the 7th and 6th centuries BC, as well as in the cemetery in Ljubljana – Dvorišče SAZU. (*Fns. 111–114*)

The settlement of Štanjel had a special place among the Komen hillforts because of its exceptional strategic position along the pathway leading from the source the Timava River via the Karst to Vipava Valley and on to the Eastern Alps or via the natural passage below Nanos to central Slovenia (*Fig. 7*). The construction of defensive and watch towers on the northern edge of the Karst plateau, where a tower was built on Ostri vrh between the 8th and 6th centuries BC (see here Teržan, Turk, *Fig. 13*), points to the increased need of the Iron Age community living here to control and protect access to the karst plateau from the Vipava Valley in the 1st millennium BC.

Zagrajec – Brith

The prehistoric settlement is situated on a dominant hill at an altitude of 340 m a.s.l., which offers an excellent view of the hinterland of the Gulf of Trieste. The rampart encircled the entire upper plateau, where a small unfortified mansion stood until the Turkish invasions, and later the church of St. John the Baptist was built on its ruins. The first descriptions and plan of the hillfort, as well as notes on the finds of prehistoric and Roman pottery were given by Carlo Marchesetti in his publication in 1903. (*Fns. 116–119*)

In 2013, a small trench was dug to survey the western slope and a smaller part of the upper plateau (*Fig. 9*). In the trench on the slope, remains of a rampart were discovered over the whole excavated area, and in the central part the natural deposit was slightly leveled and formed a kind of terrace. This could form the base for a retaining wall on the hillslope. On the upper plateau a layer of larger stones, rubble and soil was discovered, which represented the core of the prehistoric rampart. It was covered with a layer of earth with stones and finds from different periods. At the edge of the plateau, the core of a wall was bounded on the west side by the outer front (*Fig. 10*). This was laid on a natural deposit and built of larger unworked stones. The face of the wall was preserved up to a height of 0.8 m, its width reached 1.4 m in the excavated area. The inner front of the wall could not be determined due to the nature of the rescue excavations. (*Fns. 120–123*)

Pottery finds (*Pl. 10: 2–4,8*) are reminiscent of vessels from Komen hillforts from Late Bronze Age. Fragments of pottery from the Early (*Pl. 10: 1*) and the Late Iron Age (*Pl. 10: 5*) were also found in the wall fill. Among the stones of the outer face of the wall fragments of a foot and of a vessel wall with traces of a red coating on the surface were found (*Pl. 10: 7,9*). Comparable finds are known from the Friulian settlement of Pozzuolo and the Sveta Lucija group, where they are dated to the 6th century BC. Most of the fragments from the slope of the hill Brith under the rampart (*Pl. 10: 11,12,15*) belong to the very popular vessel forms in the period from the 7th to the end of the 6th century BC, found in the hilltop settlements of the Komen Karst and the Gulf of Trieste. (*Fns. 124–128*)

The discovered wall in the excavated area represents the last phase of the fortification of the prehistoric settlement in Zagrajec, dated to the end of the Early Iron Age. Pottery and the radiocarbon dating of an animal tooth confirm this (*Fig. 11; Fn. 129*), as does the characteristic structure of a wall with an outer face made of larger stones and a core of the wall. It is probable that an earlier rampart had previously stood on the upper plateau of the hill, which was demolished and a new one erected in its place, into which stones and material from the earlier phase (or phases) were incorporated. The construction of the investigated rampart on Zagrajec thus coincides with the most recent phase of renovation or extension of the rampart at Tomaj, which we, with certainty, date to the

end of the Early Iron Age (*terminus post quem* is the 6th century BC). According to the finding of a fragment of a vessel from the Late Iron Age in the wall filling, it could also be later.

Among the hillfort settlements of the Komen Karst, the Debela griža near Volčji Grad undoubtedly stands out for its monumental rampart. The peculiarity of this settlement is its strategic location between the sinkholes, which formed a defence together with the rampart. Archaeological investigations in 2018 inside the site and in the surrounding area have shown that the modern use of the space has greatly altered the rampart and the interior of the settlement. Pottery material collected during surface topographic surveys (*Pl. 11: 1–3*) in the area of the rampart belongs to the period from the 7th to the 6th century BC and has the closest comparisons in the hillforts of the Komen Karst and the Gulf of Trieste. Together with previously known finds from Debela griža, it speaks for a more intensive settlement of the hillfort in the Early Iron Age. (*Fns. 130–133*)

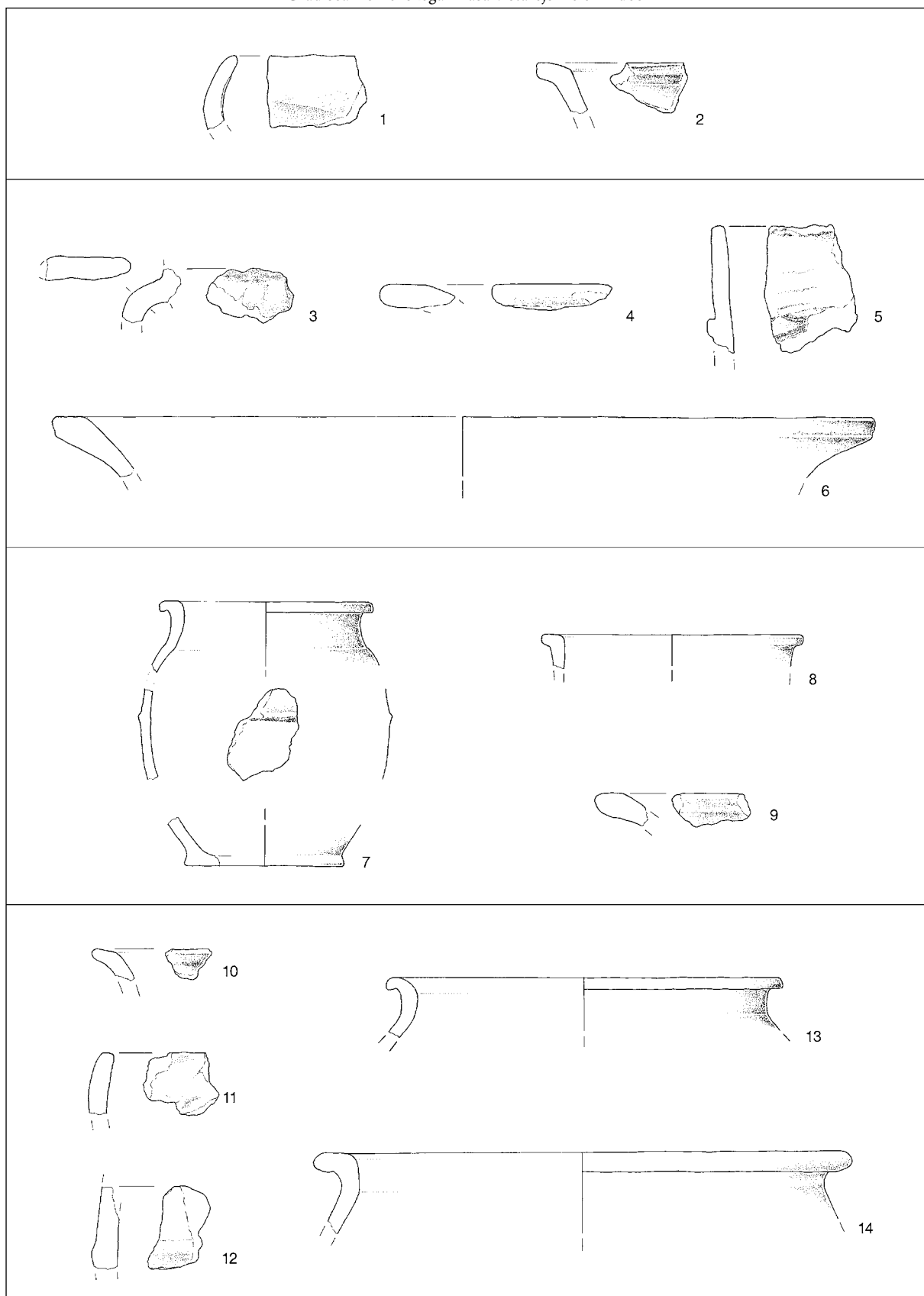
Gradina nad Brestovico is another prehistoric site of the Komen Karst (*Fig. 1*). It is an extensive hillfort overlooking the Gulf of Trieste. During topographical surveys in 1980, pottery finds were collected on the surface of the stone embankment (*Pl. 11: 4–11*), which, despite their very poor preservation, allow a chronological and cultural determination of the settlement from the end of the 9th or beginning of the 8th century BC, with

comparisons at sites in the Karst, Istria, the Gulf of Trieste, Soča Valley and Friuli. (*Fns. 134–138*)

From what has been said, we can conclude that the Komen Karst was intensively repopulated at the end of the Early Iron Age (6th–5th centuries BC) and at the transition to the Late Iron Age, when major construction activities or renovations of the ramparts (northern rampart in Tomaj, Zagrajec) or additional fortifications (southern rampart in Tomaj) took place. In this context, the caravan routes are significant, which led from the spring of Timava, here an important sanctuary was located at that time, via the Karst plateau to Vipava Valley and further east. Pottery forms from the most recent phases of the Early Iron Age speak of close contacts between the Karst community and the settlements in the Gulf of Trieste and in Posočje and eastern Friuli, and their cultural ties with the Este-Venetian region.

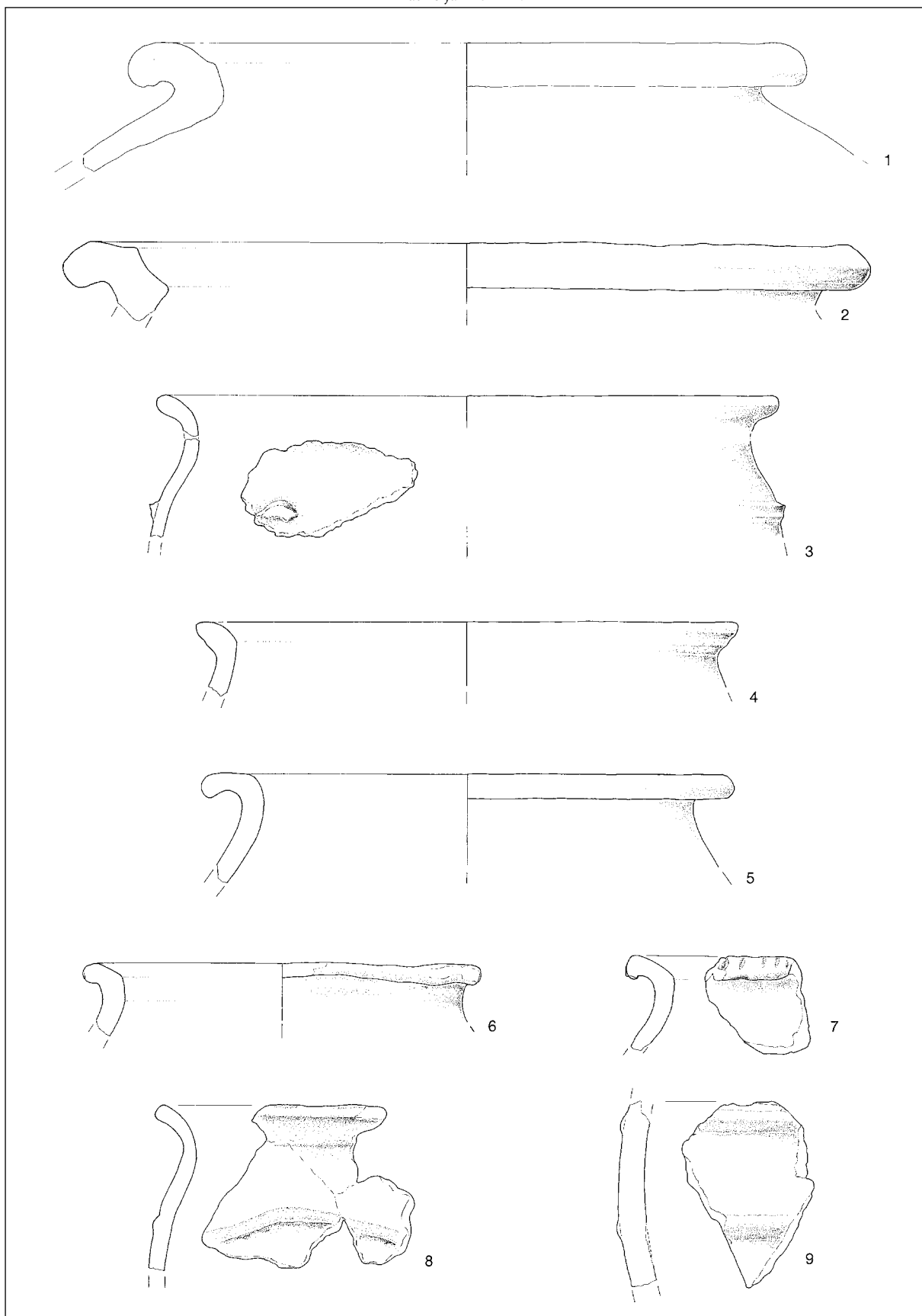
Translation: Nives Kokeza

Patricija BRATINA
Zavod za varstvo kulturne dediščine
Območna enota Nova Gorica
Delpinova 16
SI-5000 Nova Gorica
patricija.bratina@zvkd.si

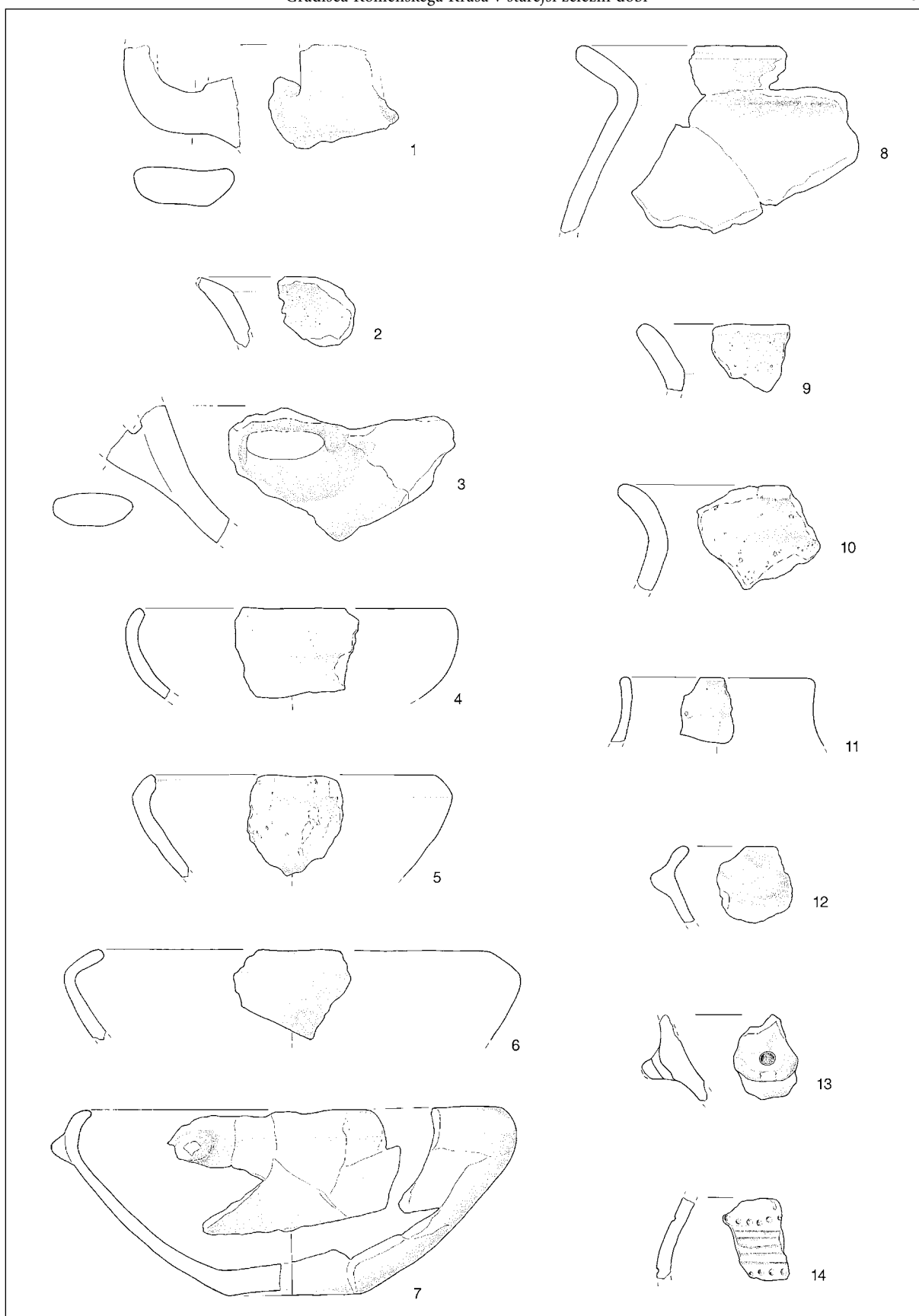

T. 1: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. 1,2 iz rdečerjave plasti 1. faze; 3–6 iz zidu 1. faze; 7–9 iz plasti nad tlakom 2. faze; 10–14 iz polnila med zidovoma 2. in 3. faze. Vse keramika. M. = 1:3.

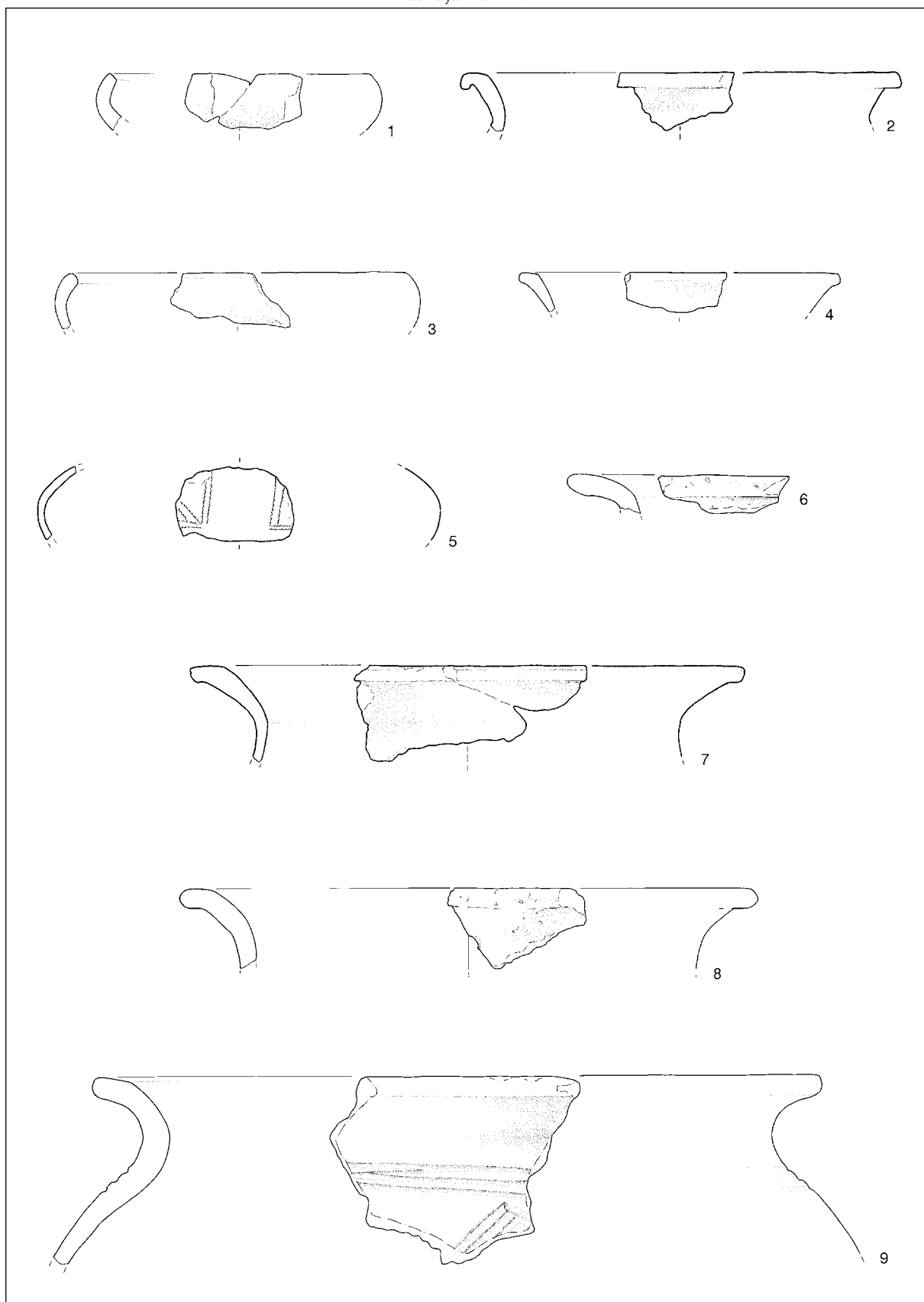
Pl. 1: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. 1,2 reddish brown layer of Phase 1; 3–6 wall of Phase 1; 7–9 layer above pavement of Phase 2; 10–14 fill between the walls of Phases 2 and 3. All pottery. Scale = 1:3.

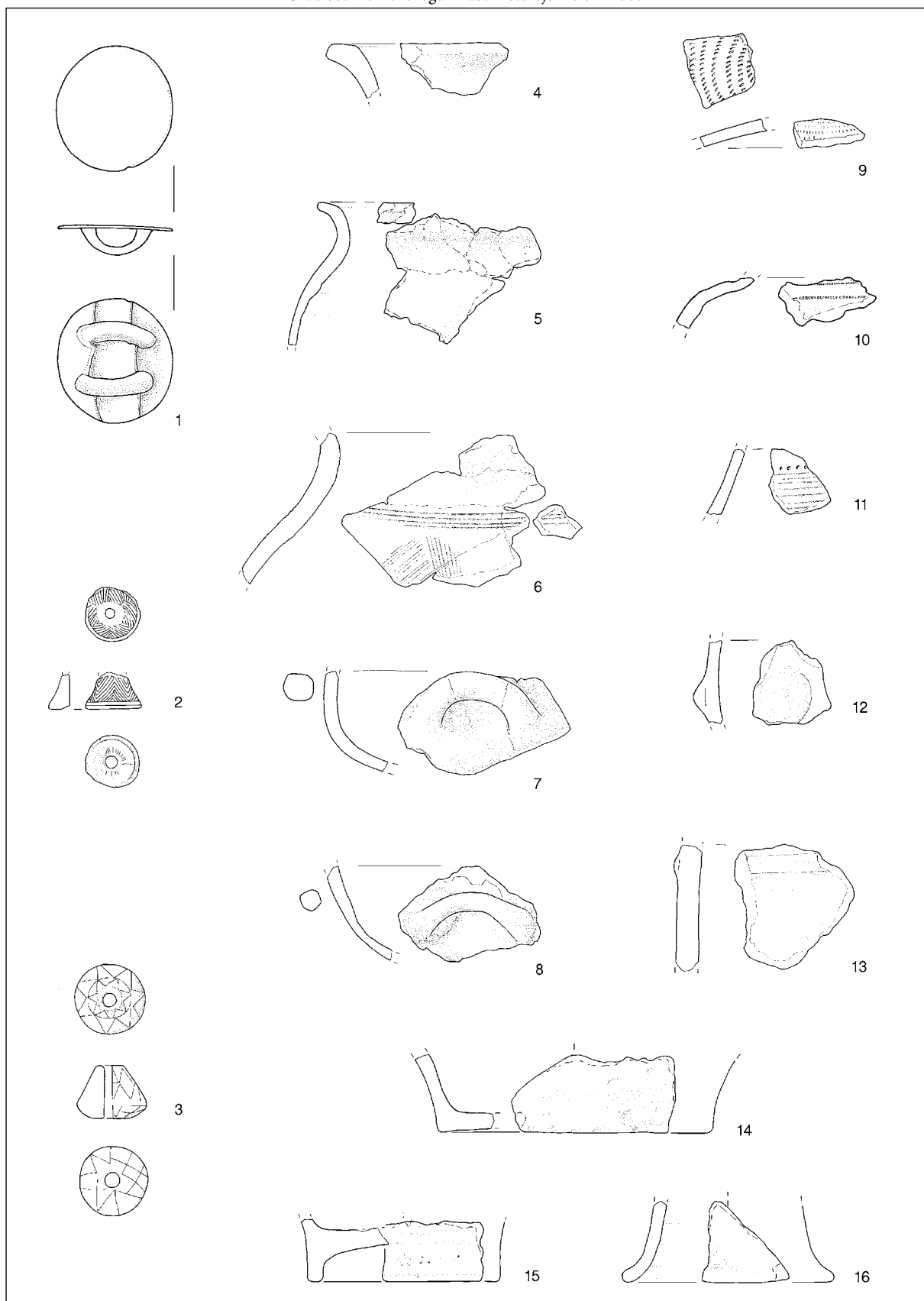
T. 2: Tomaj – Gradišče, raziskave 1994. 1–9 iz plasti kamnitega drobirja ob zidu 3. faze. Vse keramika. M. 1 = 1:4; ostalo 1:3.
 Pl. 2: Tomaj – Gradišče, investigations 1994. 1–9 layer of stone gravel along the wall of Phase 3. All pottery. Scale 1 = 1:4; other 1:3.

T. 3: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 3: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope.
 All pottery. Scale = 1:3.

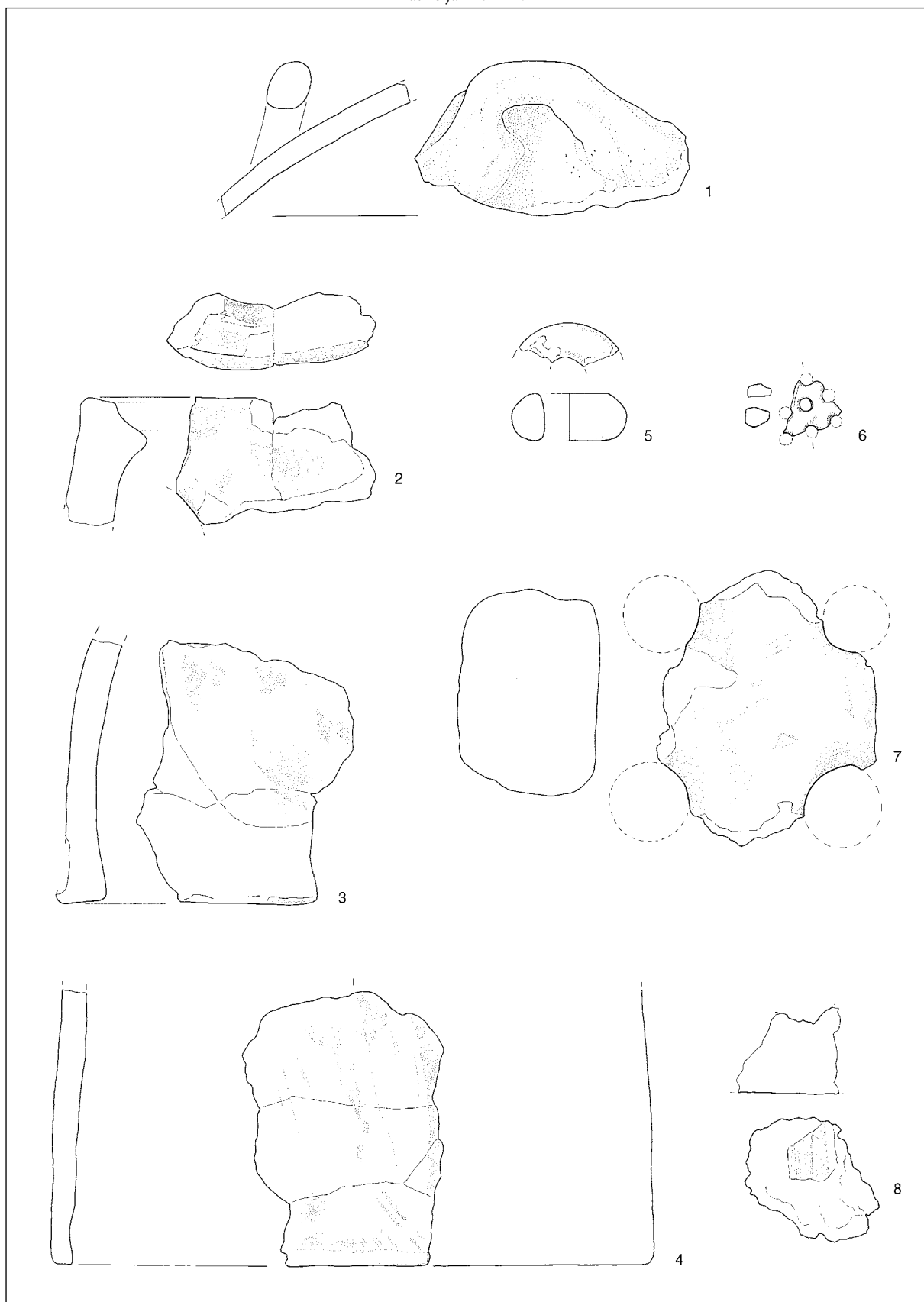

T. 4: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 4: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope.
 All pottery. Scale = 1:3.

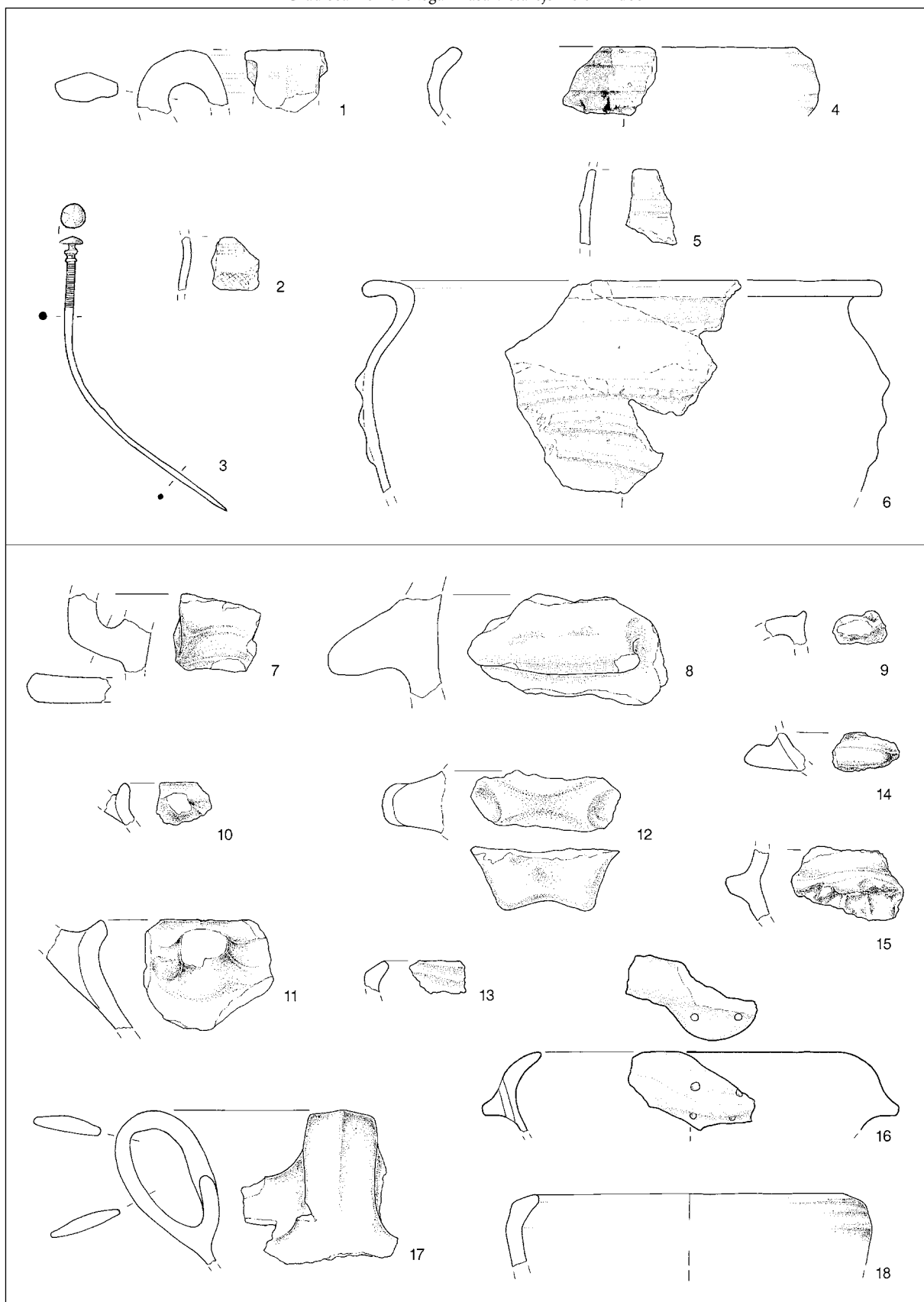

T. 5: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. 1 bron; ostalo keramika. M. 1 = 1:2; ostalo 1:3.

Pl. 5: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope. 1 bronze; other pottery. Scale 1 = 1:2; other 1:3.

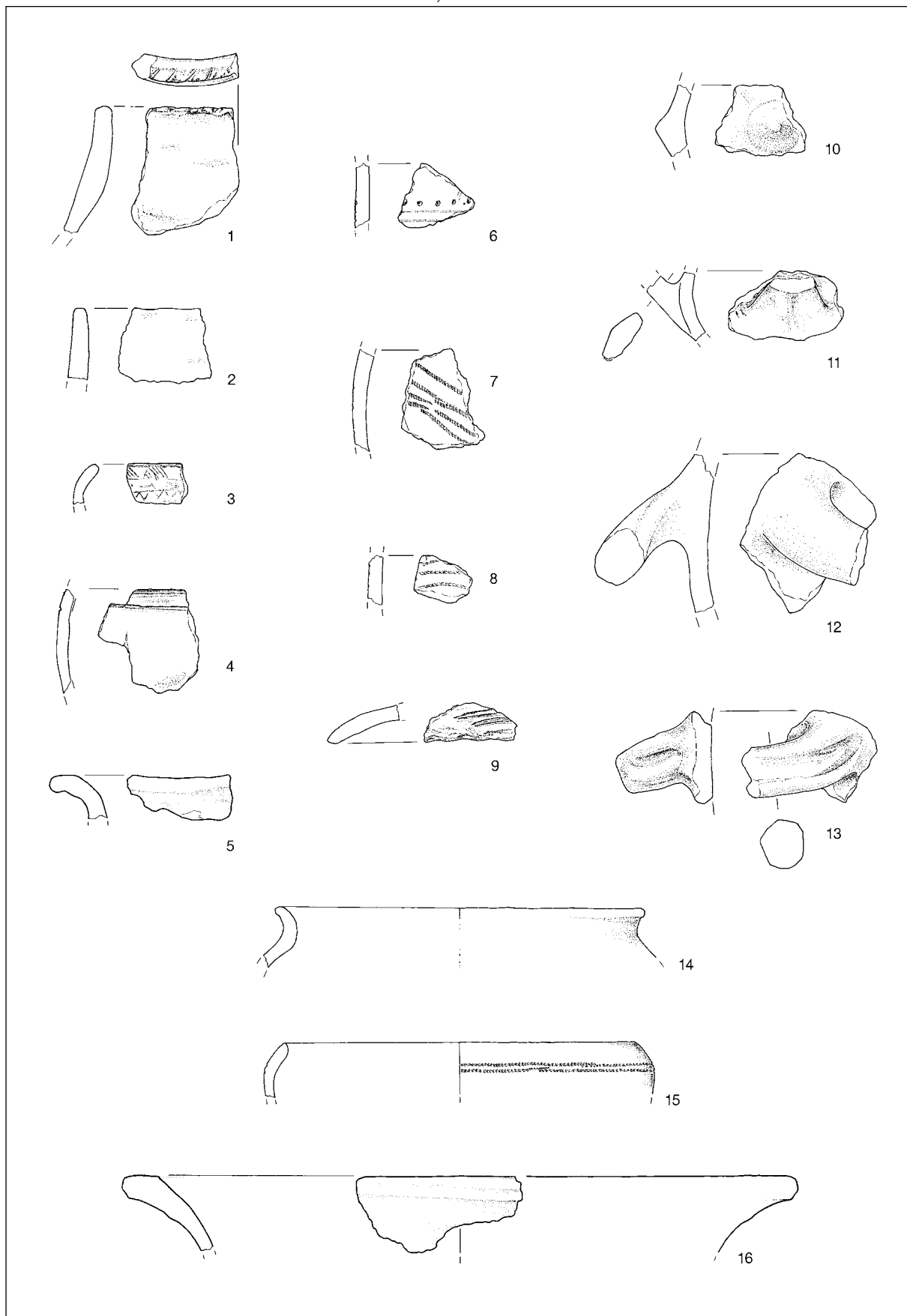

T. 6: Tomaj – Gradišče, raziskave 2005–2007. Izbor najdb iz zasutij teras na južnem pobočju. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 6: Tomaj – Gradišče, investigations 2005–2007. Select finds from colluvium of the terraces on the southern slope.
 All pottery. Scale = 1:3.

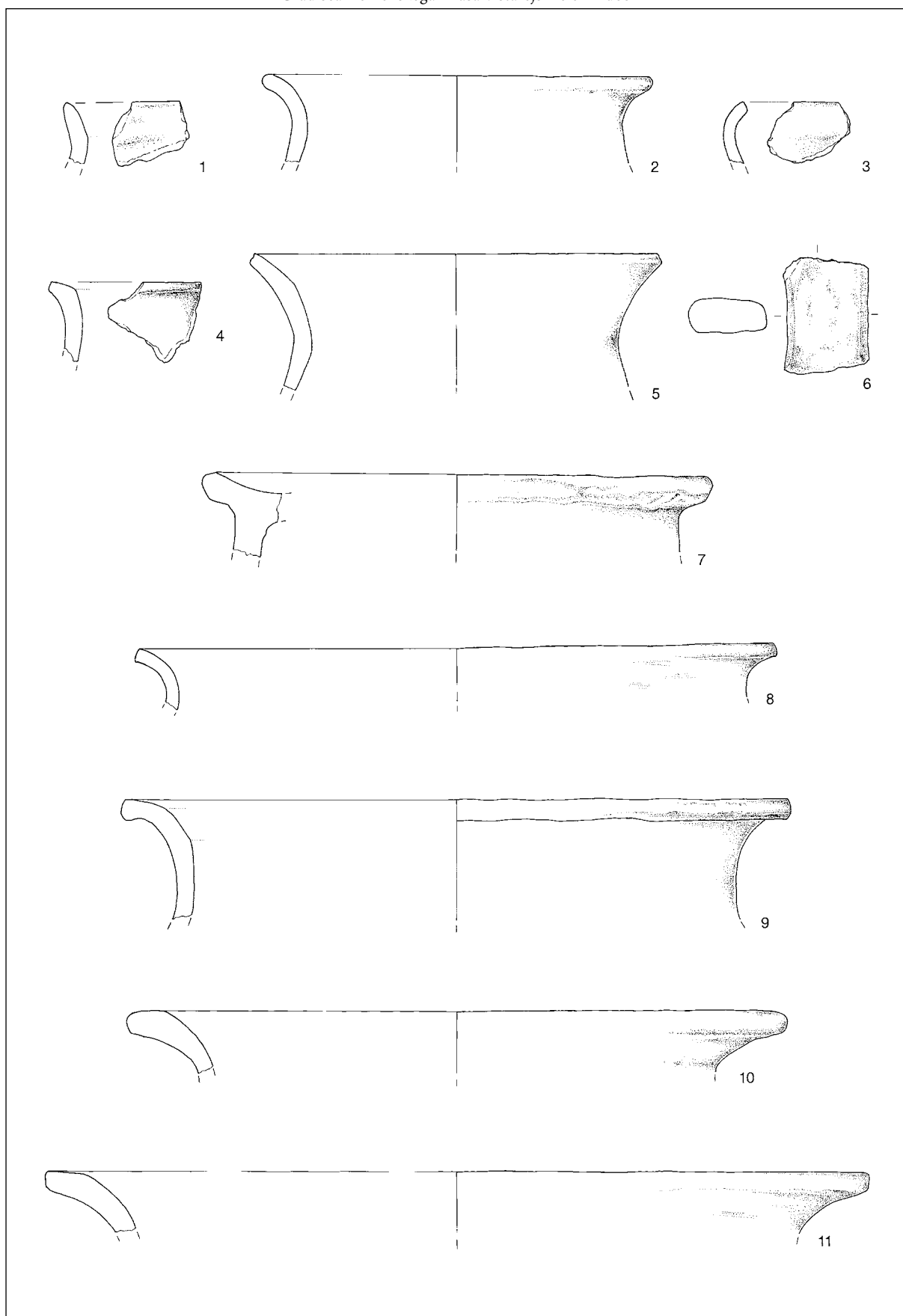
T. 7: Štanjel – Gradišče. Izbor najdb: 1–6 raziskave 2007–2008; 7–18 raziskave 1992–1993. 3 bron; ostalo keramika. M. 3 = 1:2; ostalo 1:3.

Pl. 7: Štanjel – Gradišče. Select finds: 1–6 investigations 2007–2008; 7–18 investigations 1992–1993. 3 bronze; other pottery. Scale 3 = 1:2; other 1:3.

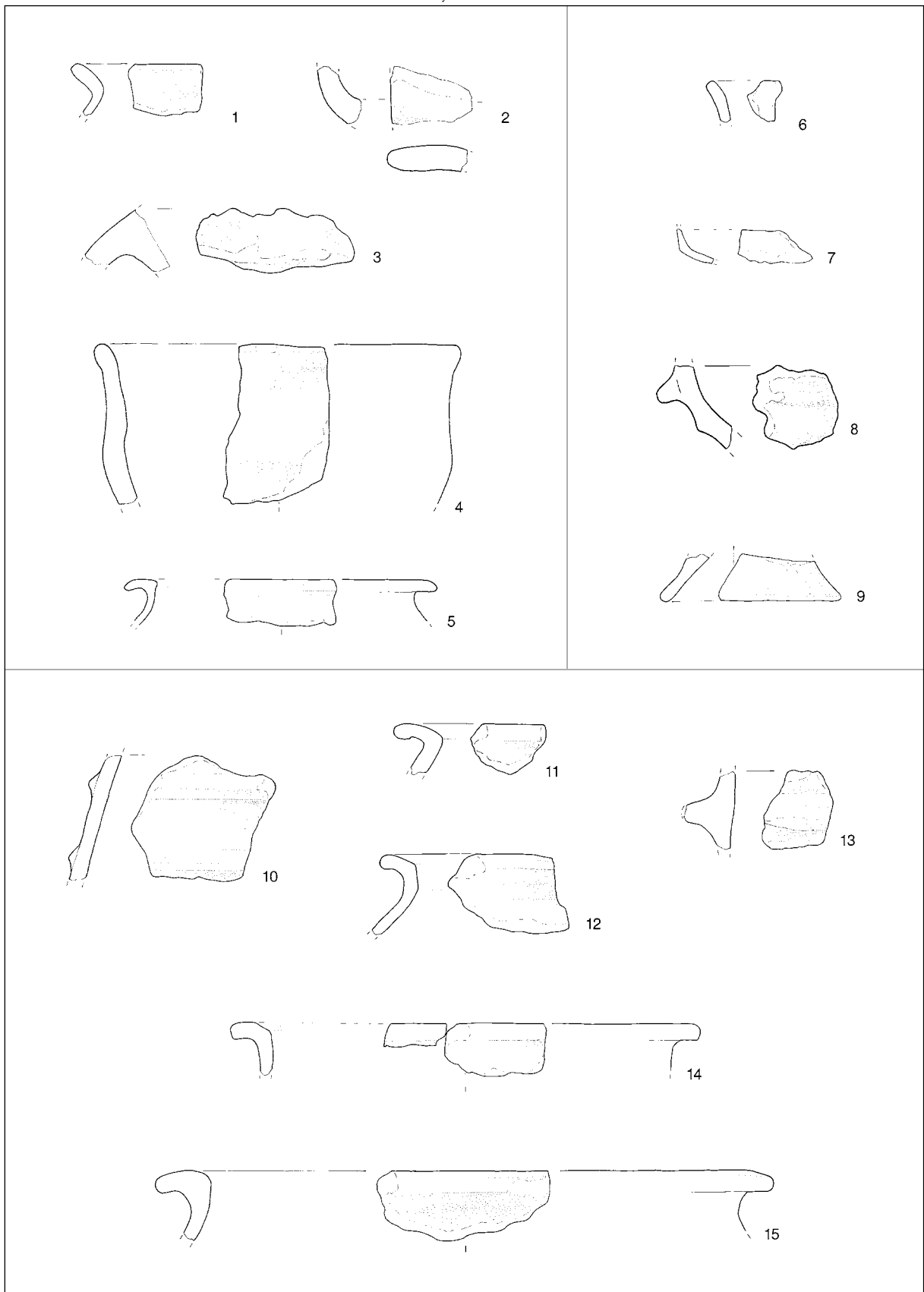
T. 8: Štanjel - Gradišče, raziskave 1992-1993. Izbor najdb. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 8: Štanjel - Gradišče, investigations 1992-1993. Select finds. All pottery. Scale = 1:3.

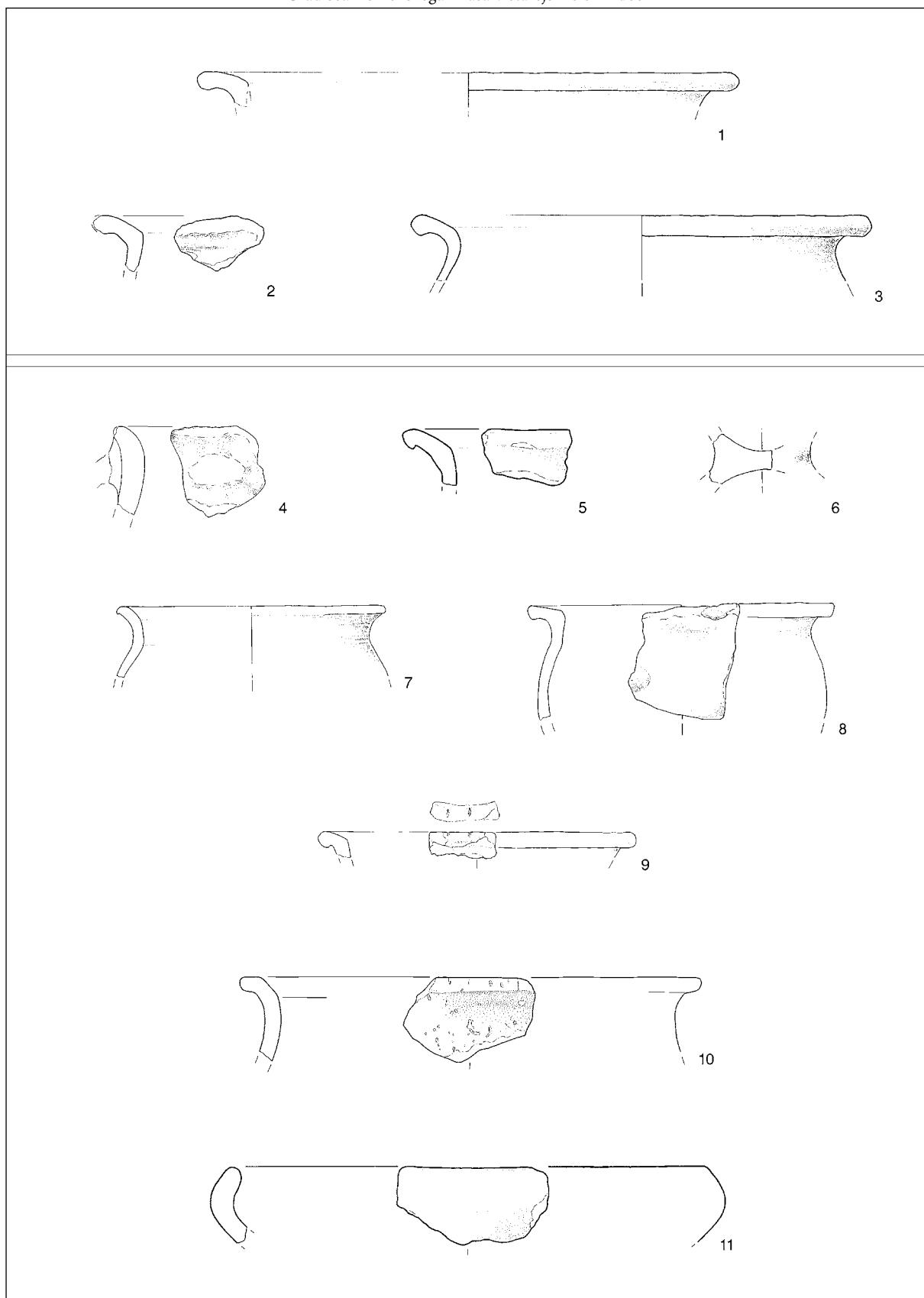
T. 9: Štanjel – Gradišče, raziskave 1992–1993. Izbor najdb. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 9: Štanjel – Gradišče, investigations 1992–1993. Select finds. All pottery. Scale = 1:3.

T. 10: Zagrajec – Brith, raziskave 2013. Izbor najdb: 1–5 iz polnila zidu in pod njim; 6–9 med kamni lica zidu in pod njimi; 10–15 s pobočja. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 10: Zagrajec – Brith, investigations 2013. Select finds: 1–5 the fill of the wall and beneath of it; 6–9 between the stone front and beneath of it; 10–15 from the slope. All pottery. Scale = 1:3.

T. 11: Volčji Grad – Debela griža, topografija 1992 (1–3); Brestovica pri Komnu – Gradina, topografija 1980 (4–11). All pottery. Scale = 1:3.

Pl. 11: Volčji Grad – Debela griža, field surveys 1992 (1–3); Brestovica pri Komnu – Gradina, field surveys 1980 (4–11). All pottery. Scale = 1:3.